

Національний університет «Острозька академія»

Факультет романо-германських мов

Кафедра англійської філології

Кваліфікаційна робота (проект)

магістра

на тему:

**ВИЯВИ ПАСИВНОЇ АГРЕСІЇ У МОВЛЕННІ ГАРРІ ЕНГСТРОМА (НА
МАТЕРІАЛІ СЕРІЇ РОМАНІВ ПРО КРОЛИКА ДЖОНА АПДАЙКА**

Виконала: студентка VI курсу, групи МА-61

спеціальності: 035 Філологія

спеціалізації: германські мови та літератури

(переклад включно), перша – англійська

Блоха М.Ю.

Керівник: Коцюк Л.М.

Рецензент: _____

Острог – 2020 рік

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПАСИВНОЇ АГРЕСІЇ	
1.1. Розкриття поняття «пасивна агресія» та підходи до його вивчення	7
1.2. Основи психолінгвістичних досліджень прихованої агресії	18
1.2.1. Психолінгвістика як спосіб глибинного вивчення художнього тексту	18
1.2.2. Методологія психолінгвістичного аналізу та інтерпретації художнього тексту	24
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИХОВАНОЇ АГРЕСІЇ НА МАТЕРІАЛІ РОМАНІВ ДЖ. АПДАЙКА ПРО ГАРРІ КРОЛИКА ЕНГСТРЕМА	
2.1. Методика дослідження.....	38
2.2. Прихована агресія як становлення образу Гаррі Енгстрома.....	39
2.3. Трансформація агресивності образу Гаррі Кролика Енгстрома у романі «Кролик розбагатів»	53
ВИСНОВКИ	65
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	69

ВСТУП

Основним засобом передачі інформації, думок та почуттів є мовлення. Мовленнєва діяльність є незамінним компонентом кожної з сфер людської діяльності. Саме засоби мовлення покликані бути основним інструментом взаємодії між людьми. Останній фактор не варто недооцінювати, адже у тісній взаємодії індивіда з іншим індивідом формується світобачення, осмислення оточуючого середовища, ініціюється та, в подальшому, поглиблюється розуміння себе та суспільства. Саме тому лінгвістичний аналіз може стати ключем до розуміння особистості.

Варто зазначити, що мовлення нерозривно пов'язано з емоціями людини. Такі емоції як агресія чи злість, хоч і є природними частинами емоційного спектру людини, завжди вважались негативними і засуджувались суспільством. Таким чином під впливом своєрідного табу на будь-які прояви злості, яке простежується практично на всіх рівнях соціальної організації, агресія асимілювалась і набула нових, менш очевидних, форм. Через недоречність прямого вияву злості у сферах дипломатичних та професійних стосунків, військових та силових структурах, виникло поняття пасивної агресії, яке стало досить складно відслідкувати вербально.

Актуальність дослідження полягає у глибшому вивченні поняття пасивної агресії, а також аналізі та структуризації її лінгвістичних проявів у тексті. Проблема вербальної агресії не є новою і була об'єктом досліджень у працях таких науковців як В. Белянін [5], А. Волкова [10], Г. Гекхаузен [53], К. Лоренц [28], К. Тараненко [45], І. Фурманов [52], Ю. Щербініна [56] та ін. Утім наші знання про лінгвістичні вияви пасивної агресії є досі обмеженими, тому це питання лишається актуальним і потребує подальшого дослідження.

Вибір теми, обумовлений перш за все актуальністю проблеми, а також можливістю виявлення деяких характерних і специфічних рис змістовного навантаження тексту і його частин, що пояснюється і особливим інтересом до психологічного відображення образів героїв у творах Джона Апдайка, який

представляється у цьому плані не дослідженим. Вивчення та структуризація виявів прихованої агресії літературного героя стане в нагоді під час аналізу мотивації Гаррі Енгстрома та серії романів загалом.

Об'єкт дослідження: мовлення Гаррі Енгстрома у серії романів про Кролика.

Предмет дослідження: вияви пасивної агресії у мовленні героя романів Дж. Апдайка Гаррі «Кролика» Енгстрома.

Мета дослідження: виявити психолінгвістичні особливості зображення пасивної агресії у мовленні героя романів Дж. Апдайка Гаррі «Кролика» Енгстрома.

Відповідно до цілей даної роботи визначено її основні **задачі**:

1. Розкрити наукові підходи до поняття «пасивна агресія».
2. Проаналізувати основи психолінгвістичних досліджень пасивної агресії.
3. Визначити структуризацію виявів пасивної агресії у мовленні Гаррі Енгстрома.
4. Розкрити та узагальнити на основі аналізу мовних одиниць психотип персонажу.
5. Описати невербальні засоби вираження стану агресії в романах Дж. Апдайка про Гаррі «Кролика» Енгстрома.

Гіпотеза дослідження: передача пасивної агресії в художньому творі передбачає використання автором специфічних лінгвістичних засобів та прийомів опису психологічного портрету, який має відображати мовлення персонажу та його поведінкові стереотипи.

Матеріалом дослідження послуговували романи «Кролику, біжи» та «Кролик розбагатів» Джона Апдайка.

Методи дослідження:

- метод спостереження – цілеспрямоване вивчення явища пасивної агресії;
- описовий метод – для надання точного опису проявів агресії та методології дослідження художнього тексту;

- метод аналізу та синтезу – відокремлення певних проявів пасивної агресії у окремі групи та об'єднання їхніх загальних ознак;
- метод індукції – визначення особливостей пасивно-агресивної поведінки від конкретного до загального.

Дані методи дали змогу обширно та детально дослідити вербальні характеристики тексту та психологічну поведінку літературного персонажа, а також сприяли результативності нашого дослідження.

Емпіричну основу дослідження склали:

- метод лінгвістичного аналізу тексту, описаний І. М. Кочан. Даний метод дозволив на основі суб'єктивного оцінювання текстового матеріалу вийти на рівень узагальнень і проаналізувати психологічний портрет Гаррі Енгстрома, який відображений за допомогою слів, словотворень, реплік, діалогів, роздумів тощо. Суть методу полягає в пошуку лінгвістичних прийомів автора в опису програм долі, стійких, повторюваних сюжетів, ключових подій в житті особистості героя;

- методологія психолінгвістичного аналізу мовлення, запропоновані сучасними вітчизняними дослідниками Л. О. Калмиковою, Г. В. Калмиковим, І. М. Лапшиною, Н. В. Харченко [37]. Даний метод дав можливість проаналізувати сюжетні лінії романів Дж. Апдайка з виділенням особливостей характеру головного героя Гаррі Кролика Енгстрома та його взаємовідносини з іншими персонажами і провести зіставлення з психологічними характеристиками приховано-агресивної особистості.

Теоретична значимість дослідження полягає у розкритті поняття «пасивна агресія» у сфері міждисциплінарного підходу. Також були описані особливості психолінгвістики, як способу глибинного вивчення художніх текстів, розглянуто науково-методологічні підходи до психолінгвістичного аналізу текстів та їх інтерпретації. В роботі розглянуто методологічні школи психолінгвістичного аналізу художнього тексту.

Наукова новизна даного дослідження полягає в тому, що в роботі було вперше здійснено психолінгвістичний аналіз серії романів про Кролика, а

також було складено психологічний портрет персонажу на основі аналізу мовлення у одразу двох романах «Кролику, біжи» і «Кролик розбагатів». Новою є структуризація виявів пасивної агресії у романах, а також екстралінгвістичних чинників – невербальної поведінки у романах Джона Апдайка.

Практична значимість дослідження: з огляду на теоретичні підходи психолінгвістичного аналізу тексту було проаналізовано авторські особливості передачі психологічного портрету героя романів Дж. Апдайка Гаррі «Кролика» Енгстрома. Проведено зіставлення психологічного та художнього образу головного героя, що дало змогу підтвердити гіпотезу дослідження про особливості авторських прийомів опису поведінкових стереотипів та мовлення головного героя для передачі пасивної агресії як психологічного портрету персонажу.

Отримані результати можуть бути використані вчителями української мови та літератури в школі, вчителями іноземної мови, зокрема англійської, викладачами середніх спеціальних закладів, дослідниками у галузі психолінгвістики.

Апробація. Окремі положення даного дослідження було висвітлено у статті «Вияви пасивної агресії у романі «Кролику, біжи» Джона Апдайка», опублікованої у міжнародному мультидисциплінарному науковому журналі «Логос».

Структура роботи включає вступ, два розділи, висновки, список використаної літератури. Загальний обсяг роботи складає 75 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПАСИВНОЇ АГРЕСІЇ

1.1. Розкриття поняття «пасивна агресія» та підходи до його вивчення

Все більш тривожною проблемою сучасного світу стають різні форми агресії в суспільстві. Соціально-психологічні дослідження останніх років показують, що частота і тяжкість проявів різних проявів агресії з кожним роком збільшуються [20]. Досить послухати вечірні новини або почитати щоденну газету, щоб зрозуміти, наскільки серйозною стала ця проблема. Цілком закономірно, що широке поширення відповідних відео- й телепрограм, інтернет-контенту, розважальних шоу-програм та навіть преси із сюжетами, що включають в себе елементи агресії, викликають особливий захват аудиторії, сприяючи формуванню подібної поведінки не тільки у окремих особистостей, а й у цілих соціальних груп. Така тенденція зростання агресивності в продукції засобів масової інформації викликає критичні висловлювання соціологів, педагогів, психологів, які вважають, що демонстрація сцен агресивної поведінки у будь-яких засобах інформаційного контенту роблять не лише молодь, а й старше покоління жорстоким і агресивним. Дотепер триває дискусія у науковому світі про те, який вплив сцени агресії здійснюють на людей і як це позначається на суспільстві загалом.

Велика частина досліджень агресивної поведінки зосереджена на Сполучених Штатах, однак проблема агресії безперечно має інтернаціональний характер. Питання постає дедалі гостріше зокрема й тому, що політика глобалізації набуває все більшої популярності: зміцнюються міжнародні зв'язки та інтеграція між народами різних країн, міграційні процеси вже давно набули світового масштабу. Проте не всі сприймають такі зміни позитивно: міграція часто викликає нетерпимість однієї спільноти до іншої, яка проявляється жорстокістю та насильством [68].

У тлумачному соціологічному словнику Д. Джері і Дж. Джері поняття «агресія» розглядається як «вороже ставлення або дія. В основі агресивної поведінки людей зазвичай лежать такі емоції як гнів або страх» [15]. Науковцями було виокремлено три можливі детермінації агресивної ситуації:

1. У тваринному світі агресію здатні викликати певні стимули середовища (випускаючі механізми), наприклад, присутність чужого самця на території іншого самця (етологія).

2. Невдача у досягненні цілей, яка веде до агресії, не обов'язково направленої на джерело невдач (психоаналіз). З цією теорією пов'язана фрустраційно-агресивна теорія упередження.

3. Агресія – завчена відповідь, тобто, раніше обумовлена поведінка, що призводить до позитивних для індивіда результатів у певних ситуаціях в минулому (біхевіоризм).

Часто увагу в засобах масової інформації зосереджено на агресії серед населення певної країни, однієї країни до іншої. Агресія тут визначається як фактичне заподіяння або загроза заподіяння фізичної, матеріальної чи моральної шкоди агресором іншій особі, групі або державі, що включає фізичні і людські компоненти. Таким чином, агресор – це особа чи особи, які приймає/ють рішення і має/ють намір завдати фізичної чи моральної, чи матеріальної шкоди іншій особі, групі або організації і фактично робить це чи, як мінімум, загрожує/ють зробити це. Однак, якою б глобальною не була ця проблема, необхідно вирішити і більш широку проблему агресії у суспільстві – насильство [25].

Соціальний психолог Леонард Берковіц виділяє дві форми агресії, залежно від її мотивів: ворожу та інструментальну. Ворожа агресія характеризується почуттям злості з метою завдання болю або шкоди іншій особі, а інструментальна агресія вмотивована досягненням певної цілі і не завжди передбачає якусь фізичну шкоду; так, бійка фанатів після футбольного матчу є виявом ворожої агресії, а кілер, що здійснює замовне вбивство, є

прикладом інструментальної агресії [6]. Хоча найбільш очевидною формою агресії є насильство, агресія, як намір завдати шкоди іншій особі або організації, може приймати різні форми. Наприклад, пряма агресія виникає, коли людина виконує дію, спрямовану на заподіяння шкоди іншій особі або організації. Таким чином, словесна агресія або залякування, надання конфіденційної інформації про особу чи організацію без попередньої згоди чи поширення неправдивих чуток також є формами агресії.

Одним з типів агресії, які виділяє А. Басс, є пасивна агресія [33]. У той час як психологи десятиліттями говорили про пасивно-агресивну поведінку в клінічному та сімейному контекстах, тільки відносно нещодавно письменники і дослідники звернули увагу на цей тип поведінки серед людей (К. А. Додж, О. В. Качмар, Дж. П. Ньюманн, С. П. Роббінс та ін.) [60; 64; 21]. Пасивно-агресивною поведінкою є така, що спрямована на заподіяння шкоди, але суб'єкт агресії не визнає або не може визнати факт ворожості до об'єкту. Прихована агресія здатна набувати вигадливих проявів серед яких скасування призначених зустрічей у останній момент, небажання відповідати на дзвінки чи повідомлення, запізнення, поширення чуток, ігнорування прохань, занадто емоційна реакція на будь-які дії іншої людини. Це одна з причин, чому часто буває важко ідентифікувати пасивну агресивність, адже ці дії можна легко сплутати з неуважністю або щільним графіком. Наприклад, якщо хтось забуває відповісти на телефонний дзвінок, це пасивна агресія чи просто ознака зайнятості? На практиці найкращий спосіб визначити пасивно-агресивну поведінку – це звернути увагу на певні закономірності у поведінці за певний проміжок часу. Якщо є тенденції, в яких прослідковується намір, то, швидше за все, це буде пасивна агресія. Дослідження свідчать, що пасивно-агресивна поведінка загалом є більш поширеною ніж відкрита агресія [63].

З точки зору біології, проблема пасивно-агресивної поведінки полягає в її багатозначності та неясності, яку людський мозок сприймає досить вороже (наприклад, когнитивний дисонанс). Нормативна поведінка з ворожим компонентом призводить до ще більшого дискомфорту та стресу у порівнянні

з асертивним типом поведінки, що передбачає пряму конфронтацію. У випадку з пасивною агресією неможливо спланувати ідеальну відповідь чи план дій, що є причиною ще більшої фрустрації та напруги. Ветцлер називає приховану агресію дослівно “підсолодженою ворожістю” (sugar-coated hostility), яка має на меті вивести співрозмовника з душевної рівноваги [58].

Мерріам-Уебстер визначає пасивну агресію як поведінку, спрямовану на те, щоб бути помітним або демонструє поведінку, що характеризується виразом негативних почуттів, образи і агресії в пасивному вигляді, наприклад, через прокрастинацію і впертість. На думку Хіларі де Фріз, це пасивно-агресивна поведінка, надягання маски дружелюбності, яка приховує неприкритий антагонізм по відношенню до суперників і навіть до друзів, близьких та рідних [59].

Одним із перших психологів, хто досліджував і описував прояви пасивної агресії є відомий австрійський психоаналітик Зигмунд Фрейд, який відомий як батько психоаналізу. У своїй ранній теорії З. Фрейд стверджує, що людська поведінка мотивується сексуальними і інстинктивними спонуканнями, відомими як лібідо, яке є енергією, похідною від Ероса, або інстинкту життя [49]. Таким чином, придушення таких лібіדיнальних спонукань у особистості проявляється пасивною агресією. Як приклад прояву агресії, поясненого З. Фрейдом, розглянемо його роботи по дитячій агресії і едіповому комплексу. У своїй роботі вчений описує причинно-наслідкові характеристики пасивної агресії в дитинстві і те, як вона проявляється у 3-5 років – стадія комплексу Едіпа. Хлопчик у віці близько п’яти років починає відчувати сильне інтимне бажання до своєї матері. Він починає розглядати її як постачальника їжі і любові і, таким чином, прагне до близьких стосунків. Прагнення до матері змушує хлопчика проявляти агресію по відношенню до батька, що проявляється як в активній, так і в пасивній формі. Батько розглядається як конкурентний суперник, і мета, яку вони обидва намагаються досягти, – це прихильність матері. Таким чином, у маленького хлопчика виникає внутрішній конфлікт. З одного боку, він любить свого батька, але з

іншого боку, він хоче, щоб його суперник «зник». Хлопчик розвине в собі величезне почуття провини за цей бурхливий конфлікт і прийде до визнання зверхності свого батька через його розміри тіла. Це викликає у хлопчика страх, і він буде вірити, що, переслідуючи прихильність матері, батько захоче заподіяти йому біль, по суті, каструвати його. Щоб розв'язати конфлікт, хлопчик вчиться відхиляти свою матір як об'єкт любові і в кінцевому результаті ототожнює себе з батьком. Таким чином, він приходить до усвідомлення того, що інтимні стосунки з його матір'ю є недоречними.

Аналогічною теорією для дитячої агресії дітей жіночої статі З. Фрейдом був розроблений Едипів комплекс, пізніше названий К. Юнгом як комплекс Електри [23]. Відповідно до цієї теорії, у дівчинки приблизно у віці п'яти років розвивається несвідома статева пристрасть до власного батька і суперництво з матір'ю за його увагу, що викликає пасивну чи активну агресію до матері. Дівчатка цього віку намагаються налагодити відносини з батьком і відторгнути від нього матір. Подібний внутрішній конфлікт виникає й у молодій дівчини, який вирішується після того, як вона починає усвідомлювати свого батька як невідповідний об'єкт любові і в кінцевому результаті ототожнює себе з матір'ю.

Ці приклади психоаналітичної теорії З. Фрейда демонструють ідею про те, що агресія є вродженою особистісною характеристикою, універсальною для всіх людей, і що поведінка мотивується сексуальними пристрастями. Згідно З. Фрейду і продемонстрованими дослідником чоловічого та жіночого едипового комплексу, агресія у дітей інстинктивна і повинна вирішитися до настання віку дорослого життя. Отже, в процесі розвитку, після того як дитина відхиляє батьків протилежної статі, він або вона вступають в латентний період, у якому вони зазвичай відхиляють усіх хлопчиків або усіх дівчаток, за яким настає статева зрілість. З. Фрейд стверджував, що як тільки ця стадія буде досягнута, і чоловіки, і жінки будуть шукати відповідного представника протилежної статі для задоволення сексуальних бажань. Таким чином,

З. Фрейд стверджував, що у індивідів, у яких конфлікти дитинства були успішно вирішені, проблема агресивності вирішується по мірі дорослішання.

Пізніше З. Фрейд додав поняття Танатоса, або сили смерті, до своєї теорії Ероса щодо агресивної поведінки людини [50]. На противагу енергії лібідо, випромінюваної Еросом, енергія Танатоса сприяє руйнуванню і смерті. У цьому конфлікті між Еросом і Танатосом частина негативної енергії Танатоса спрямована на інших, щоб запобігти саморуйнуванню індивідуума [8]. Так, З. Фрейд стверджував, що зміщення негативної енергії Танатоса на інших є основою агресії, що може проявлятися в активній чи пасивній формі поведінки.

Таким чином, З. Фрейд у своїй теорії психоаналізу аналізував причинно-наслідкові прояви пасивно-агресивної поведінки. Відповідно до цієї теорії, агресія є неминучою частиною людського життя і носить інстинктивний, а не ситуативний характер. З. Фрейд теоретизував, що оскільки агресія є невід'ємною частиною людського досвіду, потреба у вираженні цих почуттів лежить в нашій підсвідомості. Відповідно до цієї теорії, агресія – це те, що не може бути усунуто, і насправді це те, що живе у кожній людині.

У той час як адаптована теорія З. Фрейда фокусувалася на інстинкті смерті як причині активно-пасивної агресії, К. Лоренц розглядав інстинктивну агресивність як продукт еволюції [28]. По суті, К. Лоренц об'єднав теорію агресії З. Фрейда з теорією природного відбору Ч. Дарвіна. У цій інтерпретації агресивність корисна і сприяє виживанню і успіху популяцій агресивних видів, оскільки найсильніші тварини знищують слабших, і в ході еволюції результатом буде кінцева сильніша і здорова популяція. Ця еволюційна теорія агресії є однією з багатьох біологічних теорій, які в цілому подібні з психоаналітичною теорією в тому, що активно-пасивна агресія розуміється як інстинктивна. Дослідження, які є більш повними, показали, що присутність або відсутність певних хімічних речовин і гормонів впливає на прояви активної або пасивної агресивної ворожості. Тобто, у позитивних проявах це може проявлятися в пропаганді, сублимації або більш прямому вираженні

наших агресивних інстинктів. Однак, коли ці агресивні інстинкти придушуються або дезавуюються, тоді ця «агресія» може виражатися менш очевидно і виявлятися у таких формах як пасивна агресивність, проекція, мікроагресія і гнівне обурення.

Пасивно-агресивну поведінку вперше було клінічно визначено полковником Вільямом Меннінгером під час Другої світової війни в контексті реакції чоловіків на військову повинність. Термін був занесений до бюлетню військового департаменту США у вигляді пасивно-агресивного розладу, що входив до числа ментальних розладів. Цим діагнозом Вільям Меннінгер описав поведінку солдат, які не показували відкрито свою незгоду з наказами керівництва чи військовими діями, але висловлювали свою громадянську непокору через впертість, зволікання, неефективність і пасивний обструкціонізм. Поведінку таких людей В. Меннінгер розглядав як «незрілість» і реакцію на звичайний військовий стрес» [61].

Закономірно, що термін «пасивної» або прихованої агресії виник у військових колах, адже солдати часто не мали змоги виразити свою агресію прямо через жорстко визначену субординацію. До того ж, невиконання наказів було прямим викликом для сталого порядку в армії.

У повоєнний час термін був занесений до Номенклатури справ управління ветеранів, а також до DSM-1 (Діагностичний та статистичний посібник ментальних розладів) як «пасивно-агресивний розлад особистості», що офіційно став вважатись ментальним розладом. З наступними перевиданнями посібника доцільність розладу уточнювалась, а згодом розширились і діагностичні вимоги. У 5-му виданні DSM (2013 рік) пасивну агресію почали визначати не як ментальний розлад, а як рису особистості, як вона і визначається наразі [61].

Згідно соціально-психологічних досліджень, пасивна агресія – це спосіб непрямого вираження негативних почуттів, таких як гнів або роздратування, замість прямого звернення до них. Так, сучасні психологи та соціологи (А. Б. Коваленко та М. Н. Корнєв [22], В. О. Моляко [31], Ю. Л. Трофімов [48],

та ін.) вказують на те, що пасивно-агресивну поведінку часто важко ідентифікувати, і вона може негативно впливати на відносини вдома, на роботі, у соціумі. Науковці стверджують, що замість того щоб активно злитися, деякі люди висловлюють свою ворожість пасивно-агресивними способами, призначеними для того, щоб знітити і збити з пантелику об'єкт, на який направлена агресія. Більшості людей в своєму особистому і професійному житті в той чи інший момент доведеться зіткнутися з проявами пасивної агресії з боку інших людей, наприклад, сусід по кімнаті, який залишає солодку, але все ж лайливу записку про те, що одна чашка залишилася немитою, або звіт, який колега нібито «забуває» закінчити. Причіпки або роздратування тільки змушують пасивно-агресивну людину захищатися, що часто призводить до того, що вона виправдовується або заперечує будь-яку відповідальність.

У той час як пасивно-агресивну поведінку досить важко визначити у повсякденному житті, експерти сходяться на думці про найбільш поширені ознаки пасивної агресії, серед яких відмова від відкритого і прямого обговорення проблем, ухилення від відповідальності і навмисна неефективність діяльності. Пасивно-агресивна людина часто залишає роботу незавершеною або «майже» завершеною. Люди, схильні до виявів пасивно-агресивної поведінки часто запізнюються і є майстрами тонкого саботування інших, які не згодні з курсом дій, наприклад, керівників, вчителів, політичних діячів та ін. Вони можуть вдаватись до мовчазної поведінки чи двозначного саркастичного компліменту, щоб натякнути на свою неприязнь і все ж лишитись у рамках формального ввічливого спілкування.

Прояви пасивно-агресивної поведінки можуть варіюватись від тонких натяків до повного ігнорування. У зв'язку з цим буває важко визначити приховану агресію на перший погляд. Те, що спочатку може здатися безневинним зауваженням або невдалим компліментом, здатне суттєво вплинути на відносини між людьми. Очевидним є те, що агресія породжує агресію, і незалежно від того, чи приймає вона пасивну форму або більш

активну модальність, вона може легко призвести до ворожості, недовіри, гніву та високого рівню напруги обох сторін. Проте, пасивно-агресивна поведінка не є вродженою. А, отже, за умов корекції та активною роботи над собою може бути перенаправленою на менш деструктивні вияви гніву.

Точна причина схильності до пасивної агресії невідома. Однак розвитку пасивно-агресивної поведінки можуть посприяти як біологічні фактори, так і чинник навколишнього середовища.

Дослідники вважають, що люди, схильні до виявів пасивно-агресивної поведінки у дорослому віці, переймають її в дитинстві. Сприяючими чинниками можуть бути стиль виховання, відносини у родині та спілкування між батьками, а також стиль комунікації з однокласниками. Насильство над дітьми, нехтування батьківськими обов'язками та жорстока дисципліна здатні викликати у людини страх прямо виявляти свою агресію. Вважається, що низька самооцінка є одним з факторів пасивно-агресивної поведінки.[63]

Пасивна психологічна агресія – це засіб захисту вразливого чи несвідомого емоційного життя індивіда за допомогою непрямих емоційних, вербальних або ментальних засобів.

Пасивно-агресивна поведінка іноді може бути демонстративно-очевидною, хоча зазвичай вона виражається у більш прихованих формах, які можуть включати наступні ознаки:

- прокрастинація;
- вигадкування пояснень та відмовок;
- цинічність та ворожість до навколишнього середовища;
- невиконання поставлених завдань.
- скарги на те, що їх ніхто не розуміє;
- перекладання провини на інших.
- сумнівні компліменти;
- впертість;
- мовчазливість [63],[65].

Деякі форми пасивної агресивності важко ідентифікувати, оскільки вони не є явними чи дуже помітними. Такі форми визначаються як мікроагресія. Мікроагресія – це форма проєктивної агресії, що розглядається як коментар, твердження або дія особистості, яка побічно або несвідомо принижує чи вороже ставиться до члена «іншої» групи. Мікроагресія часто спрямована на маргінальні культури, орієнтації або стать, ця агресія настільки тонка, що часто залишається поза свідомістю тих, хто робить такі зауваження.

Деякі вишукані, але підступні види пасивної агресії проявляються як зниження зорового контакту, наприклад, примружування, бігання очима і неспроможність дивитися опоненту в очі; постійне забування і ігнорування цільового індивіда під час групової бесіди.

Ще однією формою непрямой агресії є переорієнтована агресія. Суть цього явища полягає у перенесенні ворожості на уособлений об'єкт: живий чи неживий. Таким чином, переносити злість на безневинну людину, яка випадково попалась під «гарячу руку» і бити об стіл кулаком замість голови колеги, який провинився, є прикладами переорієнтованої агресії. У своїх дослідженнях Лоренц стверджує, що явище переорієнтованої агресії з'являється тоді коли «об'єкт провокує на якусь дію і в той час транслює гальмуючі стимули, тому дія переноситься на посторонній об'єкт, ніби він і був причиною агресії.» [28, 69]. До гальмуючих стимулів науковець відносить особисті зв'язки (дружні, сімейні), страх, зовнішні традиції та інші. Під їх впливом агресія може бути переорієнтована у крик, танець чи навіть сміх [28, 29–40].

Люди не завжди усвідомлюють, що їхня поведінка є пасивно-агресивною. Деякі люди так звикли маскувати свій гнів чи незадоволення, що часом навіть не усвідомлюють наявності таких емоцій у себе. Однією з головних ознак того, що індивід є схильним до пасивної агресії, це заперечення будь-якого факту своєї агресивності як такої. «Я не «погана людина», я лиш не це мав на увазі», «Чому це я злюсь? Я спокійний.» – так часто виправдовують себе агресори, не бажаючи помічати своєї ворожості.

Такі індивіди можуть виявити, що говорять «так», коли мають на увазі «ні», чи використовують роль жертви або мученика, щоб отримати користь, увагу.

Одними з найбільш визначених причин виникнення пасивної агресії визначаються такі, як прихований гнів, печаль, скорбота чи невпевненість, які людина може усвідомлювати, а може і не усвідомлювати [46]. Пасивно-агресивна поведінка може бути виявом цих емоцій або спробою отримати контроль у стосунках з іншими.

Досить часто людина використовує пасивну агресію, щоб домогтися свого, але не хоче вдаватись до прямого конфлікту. Наприклад, батько, який не хоче брати на себе відповідальність, перед сном може гратись з дитиною замість того, щоб виконувати свою частину обов'язків (присипання дитини), змушуючи матір знову взяти на себе відповідальність за те, щоб дитина заснула. У той час як хитрі тактики можуть привести до короткострокової перемоги, об'єкт пасивної агресії майже завжди відчуває фрустрацію і занепокоєння.

Окрім того, такі крайні форми пасивної агресії як «мовчазний саботаж», повне ігнорування будь-кого і відмова відповідати на його спроби до спілкування, є очевидними для об'єкта агресії. Утім, окремі варіації можуть бути і більш непомітними, наприклад, пасивно-агресивний індивід може вдавати, що не чує зауваження колеги або не помічає іншої людини в коридорі. Це все ознаки того, що ми маємо справу з пасивно-агресивною людиною.

Слід відзначити, що мовчазний саботаж є формою емоційного насильства. Адже мовчання виявляється ефективним способом пасивно-агресивної людини присоромити когось, змусити відчувати дискомфорт, провину. Об'єкт агресії відповідно не має змоги донести свою думку чи прямо спитати про причини такої поведінки, що призводить до моральної напруги. Мовчазний саботаж може бути свого роду «тихою» словесною образою, особливо коли хтось в положенні влади (наприклад, батько) використовує мовчання, щоб маніпулювати кимось вразливим (наприклад, дитиною). Бути проігнорованим або бачити когось, хто прикидається, що ви для нього не

існує, може бути потужною формою пасивно-агресивного впливу, яка здатна заподіяти тривалу психологічну шкоду.

Дослідниця Тараненко вважає, що поняття пасивної та прихованої агресії варто розділяти. На її думку, їх головна відмінність полягає в усвідомленні акту агресії: пасивну агресію дослідниця розглядає як “найчастіше підсвідому, приховану форму маніпулювання будь-ким заради досягнення своїх емоційних та інструментальних цілей”, в той час як прихована агресія визначається нею як свідомий вияв ворожості, прихований за удаваною люб’язністю [45].

Таким чином, пасивно-агресивна поведінка характеризується рисами пасивної ворожості і униканням прямого спілкування. Бездіяльність, коли якась агресивна дія є соціально звичною, є типовою пасивно-агресивною стратегією, наприклад, запізнення на роботу, мовчання, ігнорування, заочне приниження. Така поведінка здатна викликати протест з боку оточуючих, які відчувають роздратування та безпомічність. Це може свідчити про труднощі, які індивід має з розумінням та «проживанням» своїх негативних емоцій.. Пасивна агресія – це діяння, яке носить випадковий характер і не робить істотного впливу на соціальні чи професійні функції або відносини; це поведінка, якщо вона використовується постійно.

1.2. Основи психолінгвістичних досліджень прихованої агресії

1.2.1. Психолінгвістика як спосіб глибинного вивчення художнього тексту.

Психолінгвістика – сучасна дисципліна, що виникла на стику психології і лінгвістики і займається вивченням мови людини, її виникнення, передачі інформації і функціональності. Походження терміну “психолінгвістика” пов’язане зі злиттям двох складових: грецького слова *psyche* (душа) та латинського *lingua* (мова), що вдало ілюструє міждисциплінарний характер

цієї науки. Психолінгвіст Ден Слобін, описуючи психолінгвістику як науку, вказував, що її методи і завдання націлені на дослідження мови і мовлення. У центрі її уваги знаходяться проблеми філософії, психології, такі як природа розвитку людської мови і мислення, інтелекту та інші.

Розвиток психолінгвістики як науки почався у США в 1958 р. після виходу книги Ноама Хомського «Синтаксичні структури». У радянській науці основоположником психолінгвістики вважається психолог Л. С. Виготський, який в 1950-х роках вивчав мовну діяльність людини, використовуючи психологічні підходи. Він обґрунтував організацію процесу виникнення мови, що розвивається від внутрішнього мотиву, який перетворюється на думку, формується в слово і потім реалізується.

Виникнення такої дисципліни на просторі суміжних наук пояснюється тим, що в суспільстві постала потреба в психологічному знанні феномена мови, а саме в необхідності вивчати не тільки анатомію мови (лінгвістику), але і те, як мова функціонує в повсякденному спілкуванні. І найбільше наближеними до цих проблем були лінгвісти і психологи.

За твердженням лінгвіста Т. В. Чернігівської, міждисциплінарного поняття «психолінгвістика» не існувало довгий час – лінгвісти вважали розробки в цій області своїм полем дослідження, а психологи – своїм. Кожна з цих сфер мала свої особливі акценти в дослідженні зв'язку між людським мозком і мовою. За своєю суттю психолінгвістика сьогодні є одним з перших наукових напрямків, які досліджують тісний взаємозв'язок мови, мислення і свідомості людини [54]. Подібні висновки були результатом багаторічних паралельних досліджень психологами і лінгвістами таких феноменів як:

- природа мови і мислення;
- припущення про діалектичну єдність мови і мислення;
- закономірності формування мови;
- принципи засвоєння мови, розвиток мови.

Саме результати досліджень в таких областях як лінгвістика і психологія зробили можливим припущення, що зв'язок між людським мисленням і формами мови більш тісний, ніж передбачалося раніше. Тому, з точки зору психолінгвістики, мова є не тільки засобом спілкування, а й відображенням культури і духовності.

Сьогодні дослідження психолінгвістики тісно пов'язані з такими науками як філософія, психологія, лінгвістика, семіотика, семантика, логіка, соціологія і медицина. Інтерес психолінгвістики прикутий до дослідження мовної діяльності людини з використанням психологічних методів спостереження та інтерпретації. Поняття самої мови визначається психолінгвістами як універсальний засіб комунікації з метою розвитку різних видів діяльності – трудової, пізнавальної або ігрової.

Досліджуючи природу мови як форми людської діяльності, вчені виділяють дві можливі гіпотези виникнення мови:

- мова як інстинкт (Ноам Хомський [57], Стівен Пінкер [35]);
- мова як спадковий рефлекс (Фредерік Скіннер [67]).

У психолінгвістики немає чітко визначеного предмету – дослідження мови є комплексним і багатогранним поняттям. Тому її науковий інтерес зосереджений на стику взаємозв'язку психології з лінгвістикою і передбачає такі напрямки:

- психологічні та лінгвістичні аспекти людської мови;
- використання мови в комунікації, його соціальні, політичні та психологічні аспекти;
- механізми реалізації та функції мови в суспільстві;
- проблеми реалізації мови, обмеження спілкування;
- система мови і її структура;
- співвідношення психіки і мови;
- різні види комунікації (усна, письмова).

Незважаючи на різноманітність, предмет і об'єкт дослідження психолінгвістики тільки один – це людина як носій мови, і її мовна комунікація.

Фундаментальними принципами психолінгвістики є твердження:

- всі форми мови займають важливе місце в житті людини і використовуються з певною метою;
- мова є різноманітною системою, яка об'єднує лексичні, семантичні, морфологічні та синтаксичні аспекти мови;
- цілісність мовної діяльності проявляється у взаємозв'язку внутрішньої необхідності людини і реалізації тієї чи іншої структури мови під впливом зовнішніх чинників;
- семантика мови завжди обумовлюється діяльністю і метою комунікації;
- завжди існує нерозривний і складний зв'язок між промовою і людиною, вона проявляється в одночасному поєднанні світогляду, соціальної необхідності, психічних і зовнішніх умов;
- генетичний принцип розкриває багато аспектів використання мови в різні періоди життя: спочатку людина формує усне мовлення, потім «кінетичну» і письмову[14].

Залежно від предмету, підходу і методології, психолінгвістика може вивчати мову і мовлення на різних рівнях формування. Кожна мовна діяльність включає в себе такі стадії реалізації:

- мотив, потреба у вираженні,
- аналіз ситуації – односторонній або багатосторонній,
- ухвалення рішення та вибір форми вираження за допомогою вербальної або невербальної мовленнєвої діяльності,
- виконання дії,
- злиття або не злиття результатів з мотивами.

Описуючи предметну сферу інтересу психолінгвістів, С. Пінкер акцентує, що психолінгвістів цікавлять ментальні процеси, які можуть тривати кілька мілісекунд. Сучасний експериментальний психолог, популяризатор науки, письменник С. Пінкер відноситься до послідовників Н. Хомського. Він зробив важливий внесок у розуміння засвоєння мови мозком людини. У книзі «Мова як інстинкт» С. Пінкер доводить, що всі процеси засвоєння мови людиною – вроджені [35]. Його головна теза твердить про те, що це можливість особистості адаптуватися до соціального середовища. Дослідник описує концепцію «мислекоду», згідно з якою мислення і мова кожної людини обумовлюються певними категоріями, які люди можуть або переймати від суспільства, або створювати власноруч.

Лінгвіст Т. В. Чернігівська стверджує, що поле дослідження психолінгвістики досі погано сформоване, і вважає за краще використовувати термін «експериментальна психологія» [54]. Тому, в залежності від місця і ролі психолінгвістики в дослідженнях людського розуму, психолінгвістику можна інтерпретувати двозначно:

- як область знань;
- як метод для дослідження мовних феноменів.

Головні цілі, над якими працюють вчені в цій галузі, це пізнання співвідношення мови і людського мозку, розуміння того, яким чином мова закладена в голові людини (ментальний лексикон). Вчені припускають, що в цьому задіяний певний ментальний алгоритм, що допомагає продукувати необхідну мову під час комунікації. Так, під час дорослішання людини цей алгоритм якимось чином підлаштовується під культуру того середовища, в якій індивід знаходиться (теорія Ноама Хомського).

Ноам Хомський і його ідеї засвоєння людиною мови і функціонування головного мозку стали причиною когнітивної революції в когнітивних науках. Американський лінгвіст Н. Хомський, критикуючи біхевіористську теорію Фредеріка Скіннера про безпосереднє засвоєння людиною мови середовища,

висунув власну теорію універсальної граматики. Відповідно до припущень Н. Хомського про те, що потенціал граматики є вродженим і нескінченним, ми можемо продукувати ідеї та образи, що не успадкували від суспільства. Таким чином, носій мови сам здатний вигадувати нескінченну кількість фраз і пропозицій.

На питання про те, як же дитина засвоює рідну мову, Н. Хомський висунув гіпотезу, що в людському мозку з народження є здатність до так званої універсальної граматики. Саме ця властивість допомагає дитині приблизно у віці 2-2,5 років активно освоювати мову і підлаштовувати свій мозок до потрібних параметрів рідної мови.

Тому головне твердження Н. Хомського в тому, що мова – це загальне вміння, і вона не залежить від інтелектуальних здібностей. Мова завжди залежить від вродженої системи знань, отриманої індивідом в середовищі існування.

Такі передумови сучасної психолінгвістики були закладені ще одним із засновників цієї науки – Дж. Міллером в 1970-х роках ХХ ст. У той період дослідник провів психологічний експеримент, який доводив, що при сприйнятті складних граматичних виразів людський мозок зазвичай перетворює сприйняту інформацію в базисні і більш прості структури. Наприклад, пропозиція «Чи не пише художник нову картину» буде переформатовано в більш просте речення «Художник пише нову картину».

Таким чином, психолінгвістика відноситься до тих галузей науки, які допомагають зрозуміти, як працює наша психіка, пам'ять і увага.

Незважаючи на те, що психолінгвістика як окрема дисципліна виникла більше 50 років тому, базові уявлення про її предмет дослідження є доволі розмитими, у неї немає чіткої області знання, і, тим більше, власної наукової традиції. Ця галузь розвивається як специфічна дисципліна, яка багато в чому залежить від результатів досліджень таких гуманітарних наук як психологія, лінгвістика, соціологія, культурологія і т.д.

Варто тільки погодитися, що однією з теорією, до якої психолінгвісти повсякчас звертаються, є теорія універсальної граматики Н. Хомського, яка розкриває основні аспекти мовної поведінки людини.

У сучасній психолінгвістичній науці найпопулярнішими проблемами в психолінгвістиці є:

- вивчення мови дитини, її засвоєння та вікова трансформація;
- дефекти мови, глухота;
- місце мови в соціальній взаємодії;
- оцінка пропагандистських текстів;
- мова і пізнання.

Незважаючи на те, що у момент виникнення психолінгвістики, вона була полем інтересу переважно лінгвістів та психологів, сьогодні її широке коло інтересів окреслюється у сферах перекладу, психосемантики, герменевтики, вікової та етнопсихології, педагогіці, судовій психології, криміналістиці та інших. Відповідно до твердження С. Пінкера, інтереси сучасних психолінгвістів націлені на вивчення людського розуміння мови, механізмів продукування та способів освоєння мови як рідної, так і іноземної.

1.2.2. Методологія психолінгвістичного аналізу та інтерпретації художнього тексту.

Визначаючи поняття такого феномену, як художній текст, сучасна психолінгвістична наука на даний час не має єдиної думки, що пов'язано з особливостями його організації та інтерпретації. Виходячи з того, що структура художнього тексту характеризується багатоплановістю та багаторівневістю організації, існують різні наукові підходи до його вивчення та психолінгвістичного аналізу. Окрім того, специфіка тексту зумовила різноплановість його аналізу на різних етапах розвитку наукової думки. Так, у 60-70-ті роки XX століття текст розглядався: [38]

- з точки зору побудови – аналіз та інтерпретування його компонентів (від речення до тексту);
- як соціокомунікативний феномен – як засіб комунікації: психолінгвістичний та соціолінгвістичний аналіз;
- у рамках структурно-семантичних, стилістичних характеристик.

Процесуально-функціональний та інтеракційний підходи до аналізу тексту утверджуються у 90-і роки ХХ ст. Аналіз тексту з точки зору його процесуально-функціонального та інтеракційного значення сприяє введенню в лінгвістичну науку такого поняття, як клас (тип, вид). В результаті введення класифікації тексту, його аналіз став ґрунтуватися на тлумаченні тексту як певної комунікативної дії.

Однак, типологізація тексту за комунікативними ознаками пов'язана з труднощами, які виникають на підґрунті необмеженої варіативності самого об'єкта психолінгвістичного аналізу. Як зазначає Т. В. Монахова, певні класифікаційні параметри, які дають змогу відокремити одну групу текстів від іншої, визначаються завдяки дослідженню таких особливостей тексту, як соціально-психологічні аспекти взаємодії героїв твору [32]. На думку дослідниці, розгляд екстралінгвістичних факторів є основою для інтерпретації психологічного впливу тексту на читача, підґрунтям яких досить часто виступає функціональність мови героїв. Не менш важливим фактором виступає комунікативна сфера, яка задає тон добору мовленнєвих засобів. Відповідно, комунікативну сферу покладено в основу наукового трактування функціонального стилю авторської мови.

Запропоновані А. Ф. Папіною універсальні категорії тексту включають такі фактори аналізу: учасники комунікативного акту, подій, ситуацій; події, процеси, факти; час; художній простір; оцінка [34]. Основні властивості і категорії тексту були запропоновані Л. Г. Бабенко, до яких учена відносить: абсолютну антропоцентричність, соціологічність, психологічність, діалогічність, єдність зовнішньої і внутрішньої форми, розгорнення і

послідовність, статичність і динамічність, напруженість, естетичність, можливості інтерпретації тексту [55].

Визначення поняття «текст» має різні підходи і методи його вивчення і часто включається в дефініції лінгвістичного порядку: граматика тексту, стилістика тексту, синтаксис тексту, лінгвістика тексту. Однак у мовознавстві поняття «текст» не має чіткої дефініції через свою багатоплановість. Таким чином, якщо враховувати багатоаспектність феномену тексту, то можна припустити і різні його визначення: текст як інформаційний простір, як мовленнєвий твір, як вербальний і знаково зафіксований (в усній або письмовій формі) продукт мовномисленнєвої діяльності тощо [26]. У соціально-психологічному вимірі текст є формою комунікації, яка є основним засобом спілкування: текст створюється і живе в процесі діалогічного взаємозв'язу, в момент породження і сприйняття.

Саме слово «текст» (лат. *textus*) означає тканину, сплетіння, з'єднання [47, 434]. Тому в процесі аналізу тексту важливо встановити і те, що з'єднується, і те, як і з якою метою з'єднується. У будь-якому випадку текст являє собою об'єднану за змістом послідовність знакових одиниць, основними властивостями якої є зв'язаність і цілісність. Така послідовність знаків визнається комунікативною одиницею вищого рівня, оскільки вона володіє якістю смислової завершеності як цілісний літературний твір, тобто закінчена інформаційна та структурна цілісність. Причому дана цілісність являє собою щось інше, ніж суму окремих частин. Текст, як цілісність, завжди має функціональну структуру, частини якої виконують свої ролі в цій структурі, об'єднуючись в єдиний смисловий зміст.

Будь-яка форма художнього тексту вимагає своєї «текстуальності», тобто, зовнішньої взаємопов'язаності, внутрішньої осмисленості, спрямованості на сприйняття. Як зазначає О. О. Селіванова, поняття «текст» може бути застосовано не тільки по відношенню до цілісного літературно оформленого твору, але і до його частини, яка являє собою достатньо самостійну з точки зору мікротему і характеризується мовним оформленням

[40]. З даної точки зору можна говорити про художній текст як про специфічні соціокультурні символи передачі комунікативних процесів між героями, їх психологічні та фізіологічні характеристики, передачу образної системи персонажів тощо.

Основними ознаками тексту і його категорій у сучасній лінгвістиці визначаються такі актуалізовані за останні часи розвитку гуманітарних дисциплін, як цілісність, монолітність, зв'язність, інтегративність, інформативність, континуальність, членування, антропоцентричність, емотивність, модальність, інтертекстуальність, інтерактивність [40].

Основні конструктивні ознаки тексту, які, по суті, відображають змістовну сутність тексту – це цілісність і зв'язність. Як багаторівнева система зв'язків, текст відображає численні і різноманітні прийоми зв'язності. Зазначимо, що сучасні дослідники розрізняють локальну зв'язність і глобальну зв'язність тексту.

Локальна зв'язність – це зв'язність лінійних послідовностей висловлювань, міжфразових єдностей. Глобальна зв'язність – це те, що забезпечує єдність тексту як смислового цілого, його внутрішня цілісність.

Локальна зв'язність визначається синтаксичними зв'язками між фразами: ввідно-модальними і займенниковими словами, видо-часовими формами дієслів, лексичними повторами, порядком слів, сполучниками та ін. [44].

Глобальна зв'язність призводить до змістовної цілісності тексту і проявляється через ключові смисли, які тематично і концептуально поєднують текст в цілому або його фрагменти. Зв'язність тексту проявляється через зовнішні структурні показники, через формальну залежність компонентів тексту. Цілісність же тексту вбачається у зв'язності тематичного, концептуального і модального аспектів. Таким чином, поняття цілісності тексту веде до його змістовної та комунікативної організації.

Інтегративність тексту – це процес створення цілісності через взаємодію (включеність) в тексті не тільки слів, але й блоків, його композиційних

сегментів, до яких включаються не лише образні характеристики персонажів, а й їх психологічні характеристики.

Головна і загальна мета створення будь-якого тексту – інформаційне повідомлення, а загальна кількість внутрішньої текстової інформації – текстова інформаційна насиченість. Найбільшу цінність несе в собі прагматична ознака інформації, як повідомлення чогось нового, раніше невідомого. Саме прагматичність і є показником інформативності тексту, адже Інформаційна насиченість тексту є абсолютним показником якості тексту, адже інформативність дуже залежить від того, як повідомлення сприймається читачем. Слід зазначити, що надмірна інформаційна насиченість перешкоджає нормальному розумінню (класична проблема навчальних текстів), так само й недостатня інформативність призводить до інформаційного дефіциту розуміння і осмислення тексту [43]. За своїм характером інформація поділяється на змістовно-фактуальну, змістовно-концептуальну, змістовно-прагматичну [42]. Змістовно-фактуальна інформація – це відомості про позамовну дійсність: предмет або ситуації, з якими співвідноситься мовне висловлювання. Концептуальна інформація – спосіб відображення об'єкта або ситуації в свідомості мовця. Прагматична інформація – закріплене в мовному вираженні ставлення того, хто мовить, до дійсності, до змісту повідомлення, до адресата.

Вищезначені види інформації дають змогу визначити види тексту. Так, змістовно-фактологічна, теоретична і гіпотетична інформації характеризують, перш за все, наукові тексти; змістовно-фактологічна і естетична – художні тексти; синкретичні за своєю суттю публіцистичні та газетні тексти розраховані на два види людської діяльності – пізнавальну і ціннісно-орієнтаційну і тому поєднують в собі різні види інформації – фактологічну, оцінююче-емоційну. Тексти констатуючого типу розкривають ознаки, властивості, якості об'єктів, ознаки в фазових переходах (опис); відображають динаміку подій, процесів. Такий текст відображає рух думки із зазначенням на причинно-наслідкові зв'язки і умовно-тимчасові відносини, з використанням

різних логічних операцій. Таким чином, функціонально-смисловий тип тексту – це свого роду модель комунікації. І при визначенні механізмів утворення тексту, перш за все, обирається сама модель комунікації, тобто враховуються конструктивні ознаки мовного акту.

До конструктивних ознак тексту належать: комунікативна мета; предмет комунікації; ознаки ситуації, в межах якої здійснюється комунікація; соціальна характеристика учасників комунікації. Сукупність цих ознак і створює систему мовних ситуацій, а тип мовної ситуації визначає конкретну модель комунікації. Отже, мета, намір (авторська інтенція) визначають тип викладу в тексті, який несе певну інформацію, а тип тексту – функціонально-смисловий тип мовлення, тобто, форму. Реалізуючи певну комунікативну мету, текст має наступні завдання: повідомити, констатувати (опис); розповісти, зобразити (оповідання); порівняти, резюмувати, узагальнити (визначення, пояснення); обґрунтувати, довести, спростувати, викрити (аргументація, міркування); спонукати, просити, розпоряджатися.

Як складна психолінгвістична процедура, аналіз тексту вимагає від інтерпретатора умінь, навичок діалогічного взаємозв'язку з автором тексту. На сьогоднішній день єдиної методики психолінгвістичного аналізу тексту не існує. Учені сформулювали основні принципи роботи з текстом, які базуються на інтерпретації текстової інформації. Однак існує достатня кількість методів психолінгвістичного аналізу, які дають змогу розкрити психолінгвістичні особливості персонажів через психологічні ознаки поведінкової та словесної характеристики героя, виражені через авторські роздуми, мову героїв, діалоги, описи образу, монологи героя тощо.

Досліджуючи зв'язок аналізу літературного тексту та інтерпретації, А. В. Матюшкін, звертає увагу на їх нерозривність, пояснюючи це тим, що читач аналізує текст, «спираючись на інтуїтивне його розуміння», і розуміє його «завдяки проробленому аналізу» [29]. Результат аналізу та інтерпретації як неподільного цілого називається герменевтичним кругом, який символізує необмеженість повторення даного процесу. Це пояснюється тим, що кожен раз

нове розуміння літературного тексту сприяє реконструйованому аналізу, який в свою чергу відкриває канал для нового розуміння, що породжує інтерпретацію. Неподільність психолінгвістичного аналізу та інтерпретації полягає в тому, що інтерпретація дає можливість усвідомити цілісність художнього тексту, а психолінгвістичний аналіз виокремлює і описує окремі психологічні характеристики персонажів цього твору. Отже, ціле не функціонує без частин, а частини, в свою чергу, не містять великої цінності, якщо вони розрізнені і не об'єднані в одне ціле.

Розглядаючи інтерпретацію літературних творів з філософської точки зору, А. Н. Андрєєв порівнює її з мистецтвом аналізу, як один і той же спосіб ставлення особистості до дійсності переважно психологічної адаптації, яка реалізується за допомогою синтезу і являє собою образотворення в процесі діалогу читача і літератури, «коли одночасно народжуються суми смислів, які ціннісно пов'язані один з одним і поза заданого контексту не існують» [2]. Уданому процесі вчений вказує на функціонування двох мов – мова душі і мова думки, які беруть участь в діалозі читача з художнім твором. Як канали отримання, заощадження, обробки і передачі інформації, мова душі і мова думки є культуруотворюючим фактором в художньому спілкуванні читача і літературного твору.

Таким чином, вивчення художнього тексту як психолінгвістичного феномену є плідним для виявлення власне психологічних властивостей персонажів, до яких можна віднести такі категорії, як індивідуальна типологічність, соціально-психологічний портрет, внутрішній світ героя тощо.

Не менш важливим у психолінгвістичному аналізі твору є художній текст і дискурс – це два терміни, які зазвичай використовуються в лінгвістиці, літературі і мовознавстві. Існує багато суперечок про взаємозамінність цих двох термінів. Деякі лінгвісти розглядають аналіз тексту і дискурсу як один і той же процес, тоді як інші використовують ці два терміни для визначення різних понять. «Текст може посилатися на будь-який письмовий матеріал, який можна прочитати. Дискурс – це використання мови в соціальному

контексті» [39]. Дане трактування характеризує ключову відмінність між текстом і дискурсом.

Текст можна визначити як об'єкт, який можна прочитати, будь то літературний твір, урок, написаний на дошці, або вуличний знак. Це зв'язний набір знаків, який передає якесь інформативне повідомлення.

Термін дискурс має багато значень і визначень. Дискурс вперше був інтерпретований як діалог-взаємодія між мовцем і слухачем. Таким чином, дискурс відноситься до автентичних повсякденних комунікацій, переважно усних, включених в широкий комунікативний контекст. Згодом термін «дискурс» став використовуватися також для позначення всієї сукупності кодифікованої мови, яка використовується в конкретній галузі інтелектуального дослідження і соціальної практики, наприклад, медичний дискурс, юридичний дискурс та ін.

Майкл Фуко визначає дискурс як систему думок, що складається з ідей, установок, способів дії, переконань і практик, які систематично конструюють суб'єкти і світи, про які вони говорять [30]. У психолінгвістиці дискурс зазвичай розглядається як використання письмової або усної мови в психосоціальному контексті опису смислу творчого продукту автора. Хоча багато лінгвістів давали різні значення цим двом термінам, між ними немає чіткого визначення. Деякі вчені також використовують ці два терміни як синоніми.

Наприклад, Г. Віддоусон вказував, що текст складається з речень і має властивість зв'язності, тоді як дискурс складається з висловлювань і також має властивість зв'язності. Але ці визначення стали двозначними в його більш пізніх роботах, оскільки він описує дискурс як щось, що складається з пропозицій, і опускає будь-яку згадку про текст [7]. Тобто, текст посилається на будь-який об'єкт, який можна прочитати, а дискурс має різні визначення залежно від контексту.

У 70-х рр. XX ст. В. А. Звегінцев ототожнює поняття дискурсу і зв'язного тексту як «складного цілого або виділення змістовної єдності, яка на

рівні мови, як правило, реалізується в послідовності пропозицій, пов'язаних між собою смисловими відношеннями» [18].

В свою чергу М. Я. Димарский стверджував, що «текст на порядок складніше дискурсу (у всякому разі, художній), бо він являє собою «упаковану» комунікацію, включаючи в згорнутому вигляді не тільки всі елементи комунікативного акту, але і сигнали для їх дешифрування. Але це ні в якому разі не означає, що текст є дискурсом» [16].

У тексті дійсно «упакована» комунікація і в згорнутому вигляді представлені елементи комунікативного акту, але самого дискурсу, як поступового передбачуваного/непередбачуваного процесу взаємодії тексту і реального читача, що враховує або нівелює вказівки автора, привнесенням в текст своєї інформації, яка не була відома письменникові, і якої в тексті немає. У зв'язку з такими підходами поняття «дискурс», в певному сенсі замінило і частково обмежило поняття «текст», розширило горизонти дослідження художнього тексту. «Дана зміна парадигми дозволяє інакше оглядати проблематику тексту, в тому числі і художнього: вийти за рамки жанрової приналежності тексту, часу його створення, і, можливо пояснити смисли, які несе художній текст» [11]. Точкою атракції при цьому може служити положення про те, що дискурс – це і процес і результат мовної діяльності одночасно, в той час як текст – це більшою мірою результат і підсумок процесу пізнання і розуміння суті того, що і стає, власне, текстом.

Таким чином, дискурс як складне явище, не тільки включає акт створення певного тексту, а й відбиває залежність створюваного твору від величезної кількості екстралінгвістичних обставин: знань про світ, думок, установок і конкретних цілей автора тексту. Всі ці обставини грають роль і при сприйнятті дискурсу, в зв'язку з чим, в модель розуміння дискурсу вписується і модель його когнітивної обробки. У дискурсі проявляється складна ієрархія знань, яка необхідна як при його породженні, так і при його сприйнятті. Таким чином, якщо текст розглядається як абстрактна формальна конструкція, то

дискурс являє собою різні види її актуалізації, що розглядаються з точки зору ментальних процесів і в зв'язку з екстралінгвістичними факторами.

Окрім того, у дискурсі чітко проявляється особистість адресанта, його позиції, емоції, оцінки, наміри. У тексті ці параметри вербалізуються. Вороновська зазначає, що дискурс стосується концептуальної сфери мовної діяльності, в той час як текст пов'язаний з вербальним його відображенням. Для аналізу дискурсу необхідна реконструкція задуму автора тексту, його інтенцій, установок, осмислення того, що приховано за текстом, понад текстом. Текст же – готова даність, яка вивчається у своїй завершеності. Текст і дискурс існують в сукупності в рамках реального мовного твору. «Тому, текстовий і дискурсивний аналіз нероздільні і взаємодоповнювані: інтерпретуючи вербальні структури, що утворюють текст, ми отримуємо доступ до концептуальних і емоційних сфер дискурсу» [11]. Емоційне відображення навколишнього світу і концептуалізація сфер і форм людської діяльності вербалізуються в дискурсі засобами стилістичного маркування [24].

Наприкінці ХХ ст. термін «дискурс» у вітчизняній лінгвістиці спочатку широко використовувався в значенні близькому до поняття «функціональний стиль». Причина того, що при існуючому понятті «функціональний стиль» потрібен був інший – «дискурс», полягала в особливостях національних лінгвістичних шкіл, а не в предметі. У той час як в українській традиції «функціональний стиль» означав, перш за все, особливий тип текстів – розмовних, бюрократичних, газетних тощо, а також відповідну кожному типу лексичну систему і свою граматику, в західній традиції відповідника цьому терміну не існувало. Відсутність в англосаксонській традиції стилістики як особливої галузі мовознавства привело до необхідності введення дефініції «дискурс».

Поняття «дискурс» і «функціональний стиль» дуже тісно переплітаються: дискурс включає як типові обставини спілкування і комунікативні ролі в різних сферах соціального життя суспільства (політичної, наукової, релігійної, побутової), так і мовні засоби втілення і відтворення

відповідних цим сферам типових мовних ролей. Отже, стиль представляється в якості однієї з категорій дискурсу – жанрово-стилістичної категорії дискурсу, що представляє конкретний його вид. Під форматом дискурсу слід розуміти різновид дискурсу, що виділяється на основі комунікативної дистанції, ступеня самовираження мовця, сформованих соціальних інститутів, реєстра спілкування і клішованих мовних засобів.

Художній дискурс представляє собою художній текст в його живому семантичному і прагматичному рухах в контексті мовець-автор, слухач-читач і їх національна культура. Особливістю дискурсу є те, що його складові пропозиції не являються ні істинними, ні хибними, але створюють уявлення про вигадану дійсність.

Вороновська вважає специфічними рисами художнього дискурсу антропоцентричність і орієнтованість на форму.

Антропоцентричність художнього тексту, як правило, втілює людину з її вчинками, думками, переживаннями, почуттями і взаємовідносинами з іншими людьми в центр фабульного простору. «Антропоцентричність художнього тексту можна обґрунтувати, оскільки тільки людина є суб'єктом дійсності і має здатність сутнісного відображення цієї дійсності.» [11]. Всі частини тексту є важливими, але людина в тексті займає особливе місце не тільки об'єкт опису, але і його центр, являючи собою семантичну домінанту, яка обумовлює принципи організації тексту, і в сукупності створює текстову єдність.

Орієнтованість на форму має на увазі наявність в художньому тексті, як продукту і результату дискурсу, певної кількості стилістичних прийомів або інших образно-асоціативних явищ.

Мова художнього дискурсу має свої особливості. На сторінках белетристичних творів ми зустрічаємося з такими словами і виразами, які можуть бути не властиві нашій повсякденній свідомості. Правила семантичного сполучення слів, способи словесного зображення, прийоми відбору і вживання пропозицій, змішання різних мовних стилів, застосовані і

реалізовані автором, збагачують і розширюють систему мови художнього твору. Для досягнення природності і простоти мови широко застосовуються елементи розмовної мови, які допомагають змалювати яскраво-живі картини і висловлювати щирі почуття.

У художньому дискурсі знаходять відображення соціально-мовні та естетичні оцінки, а також найбільш уживані шаблони мови різних соціальних груп, тобто за допомогою мови зображується та соціальне середовище, до якого належать діючі особи.

Слід зазначити, що мова художнього дискурсу, як жоден інший тип дискурсу, рясніє наявністю емоційно-забарвленої лексики. Це пояснюється тим, що функцією даного типу дискурсу є створення чуттєвого сприйняття дійсності за допомогою засобів образно-естетичної трансформації мови. Вибираючи той чи іншу мовний засіб, автор прогнозує емоційний відгук читача, а залучення читацької уваги здійснюється завдяки використанню стилістичних прийомів і різних форм емоційного синтаксису.

«Ступінь емоційного забарвлення висловлювання залежить від характеру і жанру художнього твору, від змісту висловлювання, а також від індивідуально-творчої манери автора. У мові художнього твору використовуються найрізноманітніші соціально-експресивні фарби мови зображуваного середовища. Однак різним соціальним верствам суспільства і різних епох притаманні свої типові форми мовної експресії.»

Отже, художній дискурс – це діалогічна мовно-мисленнєва взаємодія автора і читача, що має певну інтенцію, конкретизовану мету. В аспекті комунікації художній текст сприймається як повідомлення, автор як адресант/відправник повідомлення, а читач як адресат/реципієнт повідомлення. Художній текст є результатом авторського дискурсу і стимулом до читацького дискурсу. Художній текст – єдина гарантія дискурсу.

У художньому творі автор вербалізує свій світогляд, систему узагальнених поглядів людини на світ і своє місце в ньому, а також обумовлені цими поглядами його основні життєві позиції, переконання і ціннісні

орієнтації. Будь-який мовний елемент художнього дискурсу, прямо або побічно, експліцитно або імпліцитно, представляє картину світу автора і репрезентує його інтенцію. Автор виступає формально-змістовним центром твору. Разом з тим все, що читач може сказати про персонажів художнього твору, виявляється лише в процесі читацького сприйняття і передбачає безліч тлумачень. Комунікація між автором, персонажами і читачем відбувається за допомогою впровадження в когнітивну систему адресата. Авторський світ, стає для читача «своїм», присвоюється його свідомістю і перетворюється в ефективний спосіб пізнання світу і себе. Такий вплив не є прямим, він є опосередкованою специфікою авторської мови, особливостями індивідуально-авторського використання тексту і множинністю пропонованих читачеві художніх засобів. В результаті розуміння авторського дискурсу текст відбивається у внутрішній мові читача зі всією сукупністю смислів, адже в тексті багато виразів, які можна розуміти по-різному.

Окрім того, текст дешифрується в художньому спілкуванні читача з героями твору, а сенс може актуалізуватися, зіткнувшись з іншим (чужим) смислом життя. Зрозуміти художній текст не можна без знання дискурсу автора, а дискурс читача також важливий для розуміння психологічного образу персонажу, адже за умови відсутності взаємного дискурсу, діалог між відправником повідомлення і його реципієнтом не відбудуться.

Таким чином, у процесі психолінгвістичного аналізу художнього твору, інтерпретація художнього тексту через дискурс авторської мови є невід'ємною частиною осмислення читачем передачі автором психологічного портрету персонажів, сприймання навколишньої дійсності твору, усвідомлення отриманих вражень через категорії, в яких вони розкриваються і за допомогою яких засобів оформляються. Адже будь-який художній текст – кінцевий, відбитий на листі результат мовленнєвої діяльності, в якому виражаються особливості авторської свідомості, як способи освоєння навколишнього і форми подання в ментальних і мовних структурах [1].

Отже, у центрі мовної творчості автора знаходиться «людина дії», яка розуміє і породжує текст з точки зору перетворення смислів в значення (написання) і значень в смисли (читання) в рамках тріади: «свідомість – мова – світ». Саме тому, створюючи текст, автор використовує свою індивідуальну смислову систему, в яку включаються різні види знань і вірувань, структуровані в певні схеми, сценарії ситуацій, стереотипи.

РОЗДІЛ 2.

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИХОВАНОЇ АГРЕСІЇ НА МАТЕРІАЛІ РОМАНІВ ДЖ. АПДАЙКА ПРО ГАРРІ КРОЛИКА ЕНГСТРЕМА

2.1. Методика дослідження

Для проведення емпіричного дослідження, нами були використані:

- метод лінгвістичного аналізу тексту, описаний І. М. Кочан [24]. Даний метод дозволив на основі суб'єктивного оцінювання текстового матеріалу вийти на рівень узагальнень і проаналізувати психологічний портрет Гаррі «Кролика» Енгстрома, який відображений за допомогою слів, словотворень, реплік, діалогів, роздумів тощо. Суть методу полягає в пошуку лінгвістичних прийомів автора в опису програм долі, стійких, повторюваних сюжетів, ключових подій в житті особистості героя;

- методологія психолінгвістичного аналізу мовлення, запропонована сучасними вітчизняними дослідниками [37]. Даний метод дав можливість проаналізувати сюжетні лінії романів Дж. Апдайк з виділенням особливостей характеру головного героя Гаррі Енгстрома та його взаємовідносини з іншими героями, а також провести зіставлення з психологічними характеристиками приховано-агресивної особистості.

Мета дослідження: виявити психолінгвістичні особливості передачі прихованої агресії в образі Гаррі «Кролика» Енгстрома.

Завдання дослідження:

- проаналізувати і описати прояви прихованої агресії в мовленні Гаррі «Кролика» Енгстрома у романі «Кролику, біжи»;
- виявити трансформацію агресивності образу Гаррі «Кролика» Енгстрома у романі «Кролик розбагатів»;
- визначити загальне й відмінності проявів прихованої агресії в образі Гаррі Енгстрома шляхом зіставлення його психолінгвістичного портрету у двох романах.

Для вирішення поставленої мети та завдань за основу дослідження були взяті романи Дж. Апдайка «Кролику, біжи» та «Кролик розбагатів» на мові оригіналу.

2.2. Прихована агресія як становлення образу Гаррі Енгстрона

«Кролику, біжи» – це перший роман Джона Апдайка про «Кролика», який присвячений Гаррі Енгстрому – колишньому кращому баскетболістові школи, який переживає глибоку психологічну кризу. Робота не приносить результатів і задоволення, шлюб «згасає», тож він намагається знайти щастя і любов з іншою жінкою. І після всіх марних спроб, Гаррі починає бігти – від своєї дружини, свого життя і від самого себе.

Гаррі «Кролик» Енгстром, в минулому зірка баскетболу середньої школи, тепер чоловік двадцяти шести років з роботою з продажу кухонних приладів, як, наприклад, чудо-тертушки під назвою «MagiPeeler». Він одружений на Дженіс, яка п'є, перебуваючи у вагітному стані, і така сімейне життя обтяжує його. Вони мешкають в Маунт-Джадж, передмісті Бруер, штат Пенсільванія, і у них вже є одна дитина – дворічний син Нельсон. Гаррі не задовольняє теперішня ситуація, тому, під впливом моменту, він залишає свою сім'ю і їде світ за очі, в спробі «втекти» від свого нещасливого життя. Проїхавши пару населених пунктів і доїхавши до Західної Вірджинії, герой втрачає запал, і, розчарувавшись у своїй ідеї «великої подорожі», прямує назад у своє рідне місто. Не бажаючи повертатись додому, Гаррі відвідує свого старого баскетбольного тренера Марті Тотеро.

Того ж вечора Гаррі вечеряє з Тотеро і двома дівчатами, однією з яких є Рут Леонард, з якою їх пов'язує однаковий рік шкільного випуску. У Гаррі і Рут починається роман, і незабаром він переїжджає в її квартиру. В цей же час схвильована і стурбована зникненням чоловіка Дженіс повертається до своїх батьків. Місцевий священик Джек Екклз намагається переконати Гаррі помиритися з дружиною, придумуючи йому різні заняття і заводячи розмови про життєві проблеми і їх можливі шляхи вирішення, втім його зусилля є

марними: Гаррі залишається з Рут, поки не дізнається, що у Дженіс почалися перейми. В цей же момент він залишає дівчину, щоб відвідати дружину в лікарні. Таке рішення приголомшує коханку.

Помирившись з Дженіс, Гаррі повертається у свій будинок, де тепер їх чекає не тільки син, а й дочка – Ребекка. Одного ранку Гаррі відвідує церкву і, провівши дружину священника Люсі додому, розцінює її запрошення зайти на чашечку кави як пропозицію сексуального характеру. Коли він відхиляє її запрошення, заявляючи, що у нього є дружина, вона сердито грюкає дверима і йде геть. Гаррі повертається в свою квартиру і, радіючи народженню дочки, намагається помиритися з Дженіс. Він пропонує їй випити віскі, а потім, невірною витлумачивши її настрій, намагається схилити її до статевого акту, не дивлячись на післяпологовий стан. Коли вона відмовляється і звинувачує його в неналежній поведінці, Гаррі знову йде, намагаючись відновити свої відносини з Рут. Знайшовши її квартиру порожньою, він проводить ніч в готелі.

На наступний ранок, все ще засмучена зверненням Гаррі, Дженіс напивається і випадково топить Ребекку в ванні. Вся сім'я, крім Гаррі, незабаром дізнається про нещасний випадок і збирається в будинку батьків Дженіс. Пізніше в той же день, не знаючи про те, що трапилося, Гаррі дзвонить преподобному Екклзу, щоб дізнатися, як буде сприйняте його повернення додому. Преподобний Екклз ділиться новинами про смерть дочки Кролика, і той повертається додому. Тотеро, тренер Гаррі, переносить важку хворобу, а потім помирає. Тепер у Гаррі не залишилося людей, які могли б зрозуміти його і прийняти його сторону. На похоронах Ребекки внутрішні і зовнішні конфлікти Гаррі призводять до «емоційного вибуху» – Гаррі раптово починає проголошувати свою невинність в смерті дитини, після чого тікає. Біжучи у невідомому напрямку від кладовища, переслідуваний Джеком Екклзом, Кролик розуміє, що заблукав.

Неочікувана новина чекає на Гаррі, коли він повертається до Рут: Кролик дізнається, що вона вагітна від нього. Хоча Гаррі з полегшенням

розуміє, що коханка не зробила аборт, він не хоче розлучатися з Дженіс, та й Рут залишати в цей же час не має бажання. Гаррі досить сильно бажає народження дитини від Рут, тому що вірить, що це змінить його життя і врятує його від занепаду. Але вона, розчарована його непевністю і неготовністю приймати рішення, відштовхує головного героя. Гаррі залишає Рут, втрачаючи почуття, яке він намагався охопити протягом усього роману. Твір закінчується невизначеністю майбутнього життя Кролика.

Протягом усього роману ми стикаємося з негативістськими діями, думками і словами головного героя Гаррі Енгстрома. Його життя йому абсолютно неприємне, він відчуває душевний і моральний гніт через розбіжність очікувань від життя та свого оточення і себе самого в реальності. Попри все, він намагається не припиняти пошуки себе у роботі, сімейному житті, покликанні. Втім, його позицію не можна назвати активною: Кролик не налаштований розбиратись з актуальними проблемами, він обирає втечу від них, ігноруючи як алкогольну залежність дружини, так і пропуски робочих днів через інтриги з Рут.

Майстерність письма Апдайка чітко прослідковуються у змалюванні характерів персонажів і, зокрема, Гаррі Енгстрома. Кролик не є негативним персонажем, і, безперечно, володіє певною харизмою, через що подобається людям. Утім, його справжній психологічний портрет виявляється у діалогах з дружиною, його роздратованості по відношенню до неї, а також саркастичному тону у мовленні, що демонструє внутрішню агресію та моральну напругу. Варто зауважити, що найбільшою концентрацією пасивно-агресивної поведінки відзначається саме ця початкова частина книжки: етап життя «до втечі». Постійні придушення обурення привели до того, що на кожне слово дружини Гаррі реагує з ще більшим роздратуванням і знаходить образливу відповідь, через що й починаються сварки. Цікавим є і те, що в якісь моменти герой намагається придушити свою агресію або ж зовсім перестає звертати на неї увагу, однак його спроби виявляються марними.

Пасивно-агресивна поведінка Гаррі у романі набуває різних форм: від непомітного акту мікроагресії до очевидної маніпуляції оточуючими. Одним з найчастіших прийомів у діалогах з дружиною є **дискредитація** її слів та вчинків, а також цинічне ставлення до її переживань. На синтаксичному рівні цей прийом часто виражений риторичними питаннями і повторами.

Наведемо декілька прикладів даного вияву пасивної агресії з роману. Прийшовши додому, Кролик помічає, що двері були зачиненими зсередини і починає недоречно жартувати. Саркастичні зауваження умотивовані бажанням емоційної маніпуляції, приниження Дженіс. Це свого роду підштовхування до невпевненості і підпорядкування дружини йому, що часто з'являється в романі і пояснює його одержимість в домінуванні над жінкою.

“You’re here,” he says. “What’s the door locked for?”

She looks to one side of him with vague dark eyes reddened by the friction of watching. “It just locked itself.”

“Just locked itself,” <...>

“Whaddeya afraid of? Whodeya thinks gonna come in that door? Errol Flynn?” [69]

Таким чином, автор за допомогою запитальних речень, які побудовані чередою, підкреслює приховано агресивне ставлення героя до дружини: коротке запитання психологічного тиску, який характеризує принизливе ставлення до жінки, як слабкої статі – *“Whaddeya afraid of?”*. Наступне речення лише посилює ефект морального тиску на Дженіс *“Whodeya thinks gonna come in that door?”*. В даному випадку мова йде не про переживання, що хтось може ввійти, а саме про надмірну полохливість дружини. І стверджувально-запитальне: *“Errol Flynn?”*. Утворений таким чином діалог між Гаррі Енгстромом і Дженіс побудований на основі висміювання її поведінки та логіки.

В рамках одного діалогу Гаррі вдається до маніпуляції знову. Незначне відхилення від сценарію життя ставить його в глухий кут; він демонструє негатив навіть при розмові про якусь дрібницю, яка в звичайному стані не

викликала б у людини такої реакції. **Дратівливість** також є типовим проявом пасивно-агресивної поведінки і свідчить про високий рівень внутрішньої напруги:

“He turns and asks her, “If you’re home where’s the car? It’s not out front.”

“It’s in front of my mother’s. You’re in my way.”

“In front of your mother’s? That’s terrific. That’s just the frigging place for it.” [69]

В даному випадку, агресивність Гаррі підкреслюється не лише перепитуванням, а й уточненням дій дружини: ти знаходишся тут, коли маєш бути там, де автомобіль. Звідси читач може інтерпретувати висловлювання героя як натяк на те, що жінка поводить себе нерозважливо, залишивши невідомо де автомобіль, що викликає внутрішній дискомфорт негативного порядку у Гаррі. І навіть дізнавшись де припарковано авто, Гаррі не заспокоюється, відчуває ще більше роздратування, агресивно запитуючи *“In front of your mother’s?”* й підтверджуючи свою незадоволеність *“That’s terrific.”* Оцінюючи дії дружини, можна її схвалити, що залишила автомобіль у надійному місці – біля мами, як рідної людини, що не завдасть шкоди. Однак, ми спостерігаємо ворожість Гаррі, як прояви прихованої агресії і до дружини, й до її матері.

“Rabbit asks, “Where’s the kid?”

“At your mother’s.”

“At my mother’s? The car’s at your mother’s and the kid’s at my mother’s. Jesus. You’re a mess.” [69]

І вже Гаррі не стримує агресії до Дженіс, виставляючи її у власних очах неспроможною влаштувати життя сім’ї, натякаючи на «розкиданість і безлад» дій дружини: автомобіль у однієї мами, дитина – у другої, коли має б бути так, як уявляє це він. Не зважаючи на розмежування експресивних реплік, сама промова є агресивно-вороже налаштованою, хоча текст позбавлений погроз чи нецензурної лексики.

Схожа манера поведінки і граматична структура риторичних повторів з'являється і в наступному фрагменті, який чітко демонструє презирство Гаррі.

"What did you buy?"

"A bathing suit."

"A bathing suit! Chh. In March?" [69]

Ще одним прийомом пасивно-агресивної поведінки, який Гаррі використовує у розмові з дружиною, є **непрямий докір**. Його ствердження про Нельсона ніби й не адресується Дженіс напяму, але воно спрямоване на осуд її поведінки і ставлення до материнства в загальному.

"I'll run over and get the car and bring the kid back. The poor kid must think he has no home." [69]

Надалі Гаррі неодноразово вдається до такого прояву своєї агресії. Коли Кролик тікає з свого містечка, він вирішує навідати старого Тотеро, щоб заручитись його підтримкою і, можливо, корисною порадою. Проте колишній тренер з баскетболу, хоч і готовий його прийняти на ночівлю і навіть обіцяє Гаррі серйозно поговорити з ним про кризу в шлюбі, змінює своє рішення через побачення з дамою серця. Гаррі здається, що Тотеро не дуже зацікавлений у проблемах учня і він намагається привернути увагу старого, викликавши в останнього відчуття провини.

It annoys Rabbit that Tothero shows no interest in him except as a partner on a joyride. "I should have gone to work today," he says in a pointed voice, as if blaming the old man. "Saturday's my big day." [69]

Для Кролика є пріоритетом краса і гармонія, такі як він визначає їх сам. Однак, як тільки він починає вдивлятися в деталі, його починає дратувати все, що не відповідає його баченню, що є для нього джерелом чогось вульгарного і потворного.

Він дорікає дружині за пристрасть до алкогольних напоїв, але не робить нічого, аби допомогти їй позбутися від алкогольної залежності. Він не хоче проявляти марних зусиль і відкладає вирішення проблеми на потім, що в результаті призведе до страшної трагедії. Тобто, можна зробити висновок, що

Гаррі насправді байдуже і до дружини, і до майбутньої дитини, яка може народитися з відхиленнями або ж проблемами зі здоров'ям:

“She stands up and her pregnancy infuriates him with its look of stubborn lumpiness. She wears one of those maternity skirts with a U cut in the belly. . “I was tired.”

“No wonder,” he says. “How many of those have you had?” He gestures at the Old-fashioned glass. Sugar has stained the side she drank from.” [69].

Гаррі не цікавить власне стан Дженіс: чи втомлена вона, чи має якісь душевні переживання, чи потребує вона від нього ласки, уваги. Він бачить лише одне: неприємну на зовнішність дружину, до якої в нього немає почуттів. І все, що вона робить, його дратує, злить: *“No wonder,”*, як ствердження наступної дії – склянка с алкоголем в руках Дженіс.

У діалогах з дружиною Гаррі займає домінуючу агресивну позицію. Не бажаючи входити в положення дружини, він ставить на перше місце свій комфорт і бажає всього найкращого для себе самого, в той час як інші люди «відходять для нього на другий план». Він починає ображатися на поведінку Дженіс, дорікати їй, адже саме вона стала для нього джерелом поганого настрою:

“What the hell ails you? Other women like being pregnant. What’s so damn fancy about you? Just tell me. What is so frigging fancy?” [69]

Знову автор використовує запитальні репліки, додаючи порівняння з іншими людьми, таким чином принижуючи Дженіс. Окрім того, використання двічі слова *“fancy”* можна розцінити як характеристику його дружини як розпещеної, розбалуваної особи.

Ще одним прикладом агресивної поведінки Гаррі є його діалог з Дженіс, в якому вона звинувачує Гаррі у довгій відсутності, а замість вибачень отримує докори та критику.

“He doesn't make you nervous but I do, is that right?”

“I didn't say that.”

"Oh no. Ow. These damn stitches they feel like barbed wire. I just make you so nervous you desert me for two months. Over two months."

"Well Jesus Janice. All you did was watch television and drink all the time. I mean I'm not saying I wasn't wrong, but it felt like I had to. You get the feeling you're in your coffin before they've taken your blood out. " [69]

Якщо порівняти поведінку Кролика з іншими персонажами та його поведінку наодинці з дружиною, помітно, що агресія стосовно усіх інших є більш прихованою і набирає тонших, менш помітних форм. Якщо з дружиною Гаррі дозволяє собі і саркастичні зауваження, і неповажний тон, то з сторонніми людьми агресія Кролика є часто **переорієнтованою**. Він схиляється до перенесення агресії на уособлений предмет через дію таких гальмівних механізмів як: соціальні зв'язки, бажання не втратити обличчя, моральні устої.

Наведемо приклад з роману: коли Енгстром втікає з дому і зупиняється на заправці, його напружений стан від утечі і пережитих моральних потрясінь трансформується в агресію, направлену на працівника заправки. Утім, Гаррі вдається залишатись зовнішньо спокійним і терпляче розмовляти з заправником, в той час як в його думках його називає його "damn dirt digger". І все ж Кролика не покидає відчуття того, що саме його поставили на місце потерпілого. Будь-яке слово, будь-який рух, який Гаррі бачить в негативному тоні, позначається на його стані, від чого він починає нервово і люто випалювати свою злість на перших ліпших предметах. Так, розірвавши карту, він заблукав і саме через це поїхав назад до свого міста. У цей момент агресія була спрямована в бік людини, яка допомогла йому, але здоровий глузд перенаправив її на інший об'єкт.

"He claws at it and tears it; with a gasp of exasperation he rips away a great triangular piece and tears the large remnant in half and, more calmly, lays these three pieces on top of each other and tears them in half, and then those six pieces and so on until he has a wad he can squeeze in his hand like a ball. He rolls down

the window and throws the ball out; it explodes, and the bent scraps like disembodied wings flicker back over the top of the car.” [69]

Для передачі більшої експресивності діям Гаррі, автор використовує цілу низку опису негативних, збуджених і роздратованих дій: вчіплюється, відриває, рве (трохи заспокоюється), розриває, рве, може стиснути, викидає. І, не дивлячись на відхилення від дій, спрямоване на заспокоєння, напруга в діях героя не зменшується. Як підтвердження цьому психічному стану Гаррі, автором приводиться порівняння:

«napірці злітають над машиною, немов вищипані з пташиного крила пір'я.»

Ще одним прийомом вияву пасивної агресії, який застосовує Гаррі є **провокативні зауваження**, які мають на меті знітити співрозмовника та поставити в незручне положення. Такий стан спостерігається не лише з близькими людьми та в діях Гаррі. У розмові зі знайомими і в новій компанії Гаррі виявляє агресію як прямо, такі приховано. Під час вечері з Тотеро, на якій Кролик також знайомиться з Рут, головний герой критикує баскетбольну команду, проти якої грав в молодості. Так, він підкреслює нікчемність команди суперників, а також принижує і саму Рут перед іншими людьми:

“You beat us,” she says.

“You had a lousy team.

“No we didn’t. I went with three of the players.”

“Three at once?”

“In a way.”

“Well. They looked tired.” [69]

Не ганьбує Гаррі і використанням висловлювань жаргонного лексикону, як у даному діалозі з малознайомою жінкою (Рут): «паршива команда», натяк на сексуальне розбещення самої опонентки, що підкреслює його ворожо-скептичне ставлення до неї і жінок загалом.

Варто зазначити, що механізм вияву пасивно-агресивної поведінки у мовленні Гаррі стосовно своєї коханки багато в чому схожий до того, який він

демонстрував у розмовах з Дженіс. Енгстром часто вживає саркастичні фрази та зауваження, його дратують найменші деталі, як, наприклад, коментар Рут стосовно історії з його дитинства.

“When I was a kid,” he says, “we used to walk up from the other side. There’s a sort of gloomy forest, and I remember once I came across an old house, just a hole in the ground with some stones, where I guess a pioneer had had a farm.”

“The only time I ever got up there was in a car with some eager beaver.”

“Well, congratulations,” he says, annoyed by the self-pity hiding in her toughness.” [69]

Уже після вечора в компанії, коли Гаррі недвозначно пропонує Рут секс за оплату її комунальних послуг (від чого жінка люто відмовляється, але напором і впертістю герой все ж бере своє), він різко переходить з пасивної агресії в активну, але вчасно себе зупиняє від фізично негативних дій, і сам же пропонує жінці заподіяти йому біль. Таким чином він намагається **грати в «жертву»**, виставляючи Рут винуватицею:

“You’re so smart,” he says, and starts to hit her, checks his arm, and offers instead, “Hit me. Come on. You want to, don’t you? Really pound me.” [69]

Зневажливість й роздратованість, агресивність, яку Гаррі прагне приховати, а й можливо в додаток і хизування своєю привілейованістю перед жінкою, яка йому відмовляє, передається таким емоційним жестом “hit me”, “you want, don’t you”, “really, pound me”..

Ще один вияв пасивної агресії, який ми помітили у мовленні Гаррі Енгстрома є досить типовим: так звані **«сумнівні компліменти»** або «дружні поради». Хоча такі прийоми лишаються у рамках формального спілкування і навіть дружньої люб’язності, вони емотивно сприймаються об’єктом як ворожі, і людина, якій вони адресовані, зазвичай відчуває себе пригніченою, роздратованою і збитою з пантелику. Розглянемо приклад «сумнівного компліменту» у фрагменті діалогу Гаррі з Рут.

“You have all that crust on your face.

“God, you’re insulting!”

“I just love you too much. Where’s a washrag?” [69]

Жінка проявляє асертивний стиль поведінки і чітко вказує на образу в її бік, яку вона не хоче сприймати. Кролик відразу ж знімає з себе всю провину і загладжує свої дії, як він думає, емотивно-насиченою фразою *“I just love you too much*, прикриваючи це все любов’ю до неї. Це нездорове ставлення до жінки він називає палким коханням, хоча насправді така поведінка вважається лише саботажем і емоційним маніпулюванням.

Двоякість намірів та характеру Гаррі, його невлаштованість у сексуальному та сімейному житті розкривається автором шляхом протистояння відношення героя до Рут, яке проявляється у образах та агресивності поряд з палкою любов’ю та увагою. Стає очевидним, що проблема невлаштованого сімейного життя з Дженіс полягала не виключно у її проблемах з алкоголем чи нездатності до повноцінних стосунків, а й в інфантильності і нетерпимості самого Гаррі, який переносить схожі проблеми у комунікації з одних стосунків у інші.

Зневажливе й образливо-агресивне ставлення Гаррі ми спостерігаємо у його стосунках з друзями. Так, сидячи в закладі в компанії, Кролик також не втрачає можливості образити і приятеля Тотеро. Якщо з Рут Гаррі під час вечері дозволяє собі двозначні жарти та натяки, то по відношенню до колишнього наставника Тотеро Енгстром відчуває себе у домінантній позиції і вдається до вербальних образ.

Можна пояснити агресію Гаррі випивкою, яку замовили герої, адже алкоголь є відомим каталізатором ворожих інтенцій, але для Гаррі це природна поведінка. Не звиклий показувати емоції або ж злитися, він завжди виступає в ролі пасивного агресора і вдається до «токсичної поведінки»: він постійно дає дивні і неприємні коментарі, які є не тільки зневажливими по відношенню до інших людей, але й недоречними в розмові. Навіть спроба Маргарет звести все в жартівливу і необразливу тему, для Гаррі стає новим приводом для уїдливих і безтактних фраз:

“Of course I can see how you’re handicapped, with those two false teeth.”

“Do you have false teeth, Ronnie?” Margaret cries. “How exciting! You’ve never told.”

“Of course he does,” Rabbit tells her. “You didn’t think those two piano keys were his, did you? They don’t even come close to matching.” [69]

Гаррі вважав Тотеро своїм наставником у шкільні роки, але, схоже, що побачивши як старість і нещасливе життя вплинули на колишнього тренера, Гаррі розчарований у тому ідеальному образі, який вибудував у молодості. Він не хоче навіть слухати думку тренера щодо того аби помиритись з Дженіс. Гаррі глибоко переконаний, що робить все правильно, і це ті, кого він ображає, неправильно реагують або самі винні.

Говорячи про ставлення до новонародженої дочки, не можна не помітити, що герой всіма силами намагається відгородити себе від «бруд» звичних емоцій і намагається в присутності Беккі стримувати себе, стати кращим. На жаль, це лише зовнішнє маскування, яке погіршує його стан і посилює внутрішній рівень агресії та ворожості до навколишнього світу. Так, він не тільки починає лаятись при дитині, а й виливає свою злість на дружину, не звертаючи уваги на її післяпологовий стан. Протягом усього їх діалогу Гаррі всіляко принижує Дженіс, починає проявляти і фізичну агресію, встановлює положення «винувата-потерпілий», як це було на самому початку, і знову тікає, так і не закінчивши побутові справи, уникаючи, на думку Кролика, подальших життєвих проблем. Саме так він робить постійно, як тільки з’являється гостра необхідність почати діяти: тікає спочатку з дому в «подорож», а після – до своєї коханки Рут:

“Oh my God,” Rabbit says. “Son of a bitch. Son of a bitch.”

“What’s happened to your milk? Why can’t you give the kid enough milk?”

“He thumps her shoulder with his fist and gets out of bed and his pajama bottoms fall down.”

“She asks, “Why can’t you try to imagine how I feel? I’ve just had a baby.”

“I can. I can but I don’t want to, it’s not the thing, the thing is how I feel. And I feel like getting out.” [69]

Як можна помітити, Гаррі ображає дружину по ходу всього сюжету роману, ставить її на планку нижче себе і вимагає одностороннього розуміння з боку Дженіс. Підпорядковуючи її собі агресивними словами і діями, він спонукає свою дружину ще більшої алкогольної залежності, а в самий важливий і відповідальний момент, як тільки їх конфлікт підходить до киплячої точки, відразу ж тікає з дому. Таким чином, Кролик стає співучасником нещасного випадку на відстані, але, як і раніше, він не готовий взяти на себе свою долю відповідальності і не визнає помилок, тим самим звалюючи тягар провини на плечі Дженіс, яка, після ненавмисного вбивства маленької дочки, впадає у важку депресію. Навіть після цього він стає лише спостерігачем і намагається уникнути будь-яких зобов'язань, залишаючи свою дружину страждати. Так, Дженіс, одягнувши на похорони дитини одягу своєї матері, для власного заспокоєння поцікавилася у Гаррі:

“Harry. Does it look all right?”

“What in hell do you think this is going to be? A fashion show?” [69]

Тут буде доцільним зауважити, що агресія Гаррі на Дженіс є непрямую, хоча і не прихованою: він злиться не на її вибір костюму, а на її саму за вбивство їхньої новонародженої доньки, за неспроможність зрозуміти його і змінитись, щоб почати усе спочатку.

Річ у тім, що Гаррі відчуває провину і підсвідомо розуміє, що також несе відповідальність за смерть маленької Беккі. Почуття провини і муки совісті є каталізаторами для переорієнтування агресії на самого себе. Гаррі переповнює ворожість до світу, який його оточує. Горе втрати доньки цілком його засліплює і призводить до конфліктної ситуації під час погребальної процесії:

“You all keep acting as if I did it. I wasn’t anywhere near. She’s the one.”

“A suffocating sense of injustice blinds him. He turns and runs.

Uphill exultantly. He dodges among gravestones.

He cuts diagonally through the stones across the grass toward the woods.”

[69]

Таким чином, упродовж усього роману Гаррі «Кролик» Енгстром проявляє агресивність мовлення до рідних, зокрема до власної жінки Дженіс, до Рут, яку він, на його думку любить, до близьких та незнайомих людей. Гаррі не зміг по-справжньому перерости дитячий вік: він не здатний взяти на себе відповідальність і вирішити стосунки з дружиною і коханкою, з Еклзом і навколишнім оточенням, з яким він гротескно бореться. Образ героя Дж. Апдайка Гаррі «Кролик» Енгстром – це типаж приховано-агресивної поведінки, яка спричинена моральною кризою та невлаштованістю власним життям. У Гаррі відсутнє почуття тривоги у тих проблемах, з якими він стикається. Вони для нього носять незначимий характер. Навпаки, Кролик відчуває нестачу тривожності і настороженості, що пов'язано з його агресивно-прихованим мовленням, як моделлю поведінки. Його поведінка та прихована мовленнєва агресія є засобом вираження гніву і ворожості у рамках формальної ввічливої комунікації. Логічним є те, що Гаррі дозволяє собі пасивно-агресивну поведінку у комунікації з тими, чиє становище визначає як субмісивне стосовно себе, іншими словами, обирає залежних від себе людей як Дженіс, Рут, старий Тотеро, Еклз, але, наприклад, не дозволяє подібної поведінки з подружжям Спрінгерів – батьками дружини, які мають на нього вплив. Загалом стиль спілкування з близькими та друзями, поведінка серед людей вказують на пошуки себе, внутрішній розлад думок та дій, який, призводить до у взаємовідносинах з іншими.

Під час аналізу мовлення Гаррі Енгстрома у тексті роману «Кролику, біжи» нами були виділені наступні механізми пасивно-агресивної поведінки:

- дискредитація вчинків та слів співрозмовника;
- роздратованість;
- саркастичні, уїдливі коментарі;
- «сумнівні компліменти»;
- непрямі докори;
- переорієнтована агресія (невербальні вияви);
- гра в «жертву»;

- провокативні зауваження.

2.3. Трансформація агресивності образу Гаррі Кролика Енгстрома у романі «Кролик розбагатів»

Говорячи про інший роман Дж. Апдайка «Кролик розбагатів», у якому ми знову зустрічаємося з головним героєм Гаррі Енгстромом, варто, в першу чергу, помітити зміну філософії життя героя, його цілей і світогляду. Гаррі дорослішає та мудрішає, він більше не той запальний Кролик 26 років.

«Кролик розбагатів» - це роман про людину, яка досягла середнього віку і в житті якої нарешті з'явився певний успіх. У сорок шість років Кролик живе в благополуччі, але сите життя і широка талія нагадують йому про занепад сил і енергії, а також про настання неминучої смерті. Втім, вікові зміни спершу лякають Гаррі, але з часом він вчиться приймати їх і вони здаються йому цілком природними.

Дія роману відбувається в 1979 році, а також в перші тижні 1980 року. Ми бачимо, як Гаррі веде діалог з Чарлі. Розмова заходить про новини, про бензоколонку з довгими чергами, розвитком нафти і американський уряд. Кролик, однак, не здається стурбованим, оскільки він є співвласником агентства «Тойота» в Бруер, тому що його тесть, Фред Спрінгер, помер в 1974 році, залишивши компанію на піклування Кролика. Вони з Дженіс жили в будинку Спрінгерів з тих пір, як втратили в пожежі в 1969 році власний будинок. Їхній син Нельсон, якому на момент розповіді виповнюється 21 рік, вчиться в коледжі Кентського державного університету. Утім не можна назвати теперішнє життя Енгстрома спокійним – його переслідують примари минулого: донька Беккі, яка померла немовлям, голос мертвої матері і здогадки про позашлюбну дитину від Рут.

На відміну від першого роману «Кролик, біжи», в якому Гаррі постійно біг, біг і біг, тікаючи від свого порожнього життя, у середньому віці він видається дещо спокійнішим і менш радикальним.

Зараз Кролик думає не про сімейні проблеми, а про те, що газ починає дорожчати. Як людина середнього віку, Кролик знає, що його енергія не збільшується з кожним роком, а лише поступово зменшується. Через призму бензинової кризи він бачить, що Америка, можливо, буквально знаходиться на межі свого підйому: його покоління мало ситний обід, а нащадки будуть збирати крихти зі столу.

Вдома Гаррі панує велика напруга, тому що Нельсон написав, що повертається додому і привозить невідому його сім'ї приятельку Мелані, так нічого толком і не пояснивши. Місіс Спрінгер, мати Дженіс та бабуся Нельсона, особливо засмучена, але Дженіс і Гаррі заспокоюють її, пропонуючи спочатку придивитися, а після судити і робити висновки. Через кілька днів подружжя пара сидить в басейні клубу «Летючий орел», в якому читача знайомлять з дійовими особами - друзями родини Енгстром. У майбутньому в творі «Летючий орел» елементи цього епізоду будуть показані не раз - це одна з ключових сцен роману.

Під час відвідування басейну клубу «Летючий орел» Дженіс і Гаррі отримують повідомлення від Бессі, в якому жінка, не пояснивши деталей, наказує їм швидше повернутися додому. Виявляється, приїхали Нельсон і Мелані. Повертаючись додому з клубу, Гаррі розповідає Дженіс про дівчину, яка, на його думку, може бути його дочкою, і тут же розуміє, що це була погана ідея. Він боїться побачити Нельсона; головний герой пам'ятає, як згорів його будинок і померла молода дівчина на ім'я Джілл, яку Нельсон любив як сестру. Нельсон тоді не пробачив його, і саме цей конфлікт стає початком негативних стосунків між батьком і сином.

Мелані за своєю ініціативою, щоб не перебувати у залежній позиції до власників будинку, влаштувалася офіціанткою, і Гаррі запросив Чарлі в ресторан, щоб зустрітися з нею, так як останній проявив хоч якийсь інтерес до молодій дівчині. На щастя, вони порозумілись. Енгстроми запрошують Чарлі на вечерю, де у нього є ще один шанс побачити Мелані. За цей нетривалий час

Нельсон встигає пошкодити машину, створити конфліктну ситуацію з батьком і зійтися в розмові з Чарлі.

Нельсон пропонує Гаррі з'їздити з ним на стоянку, і розповідає, що у нього до батька є одна справа. Дещо, що він хоче йому показати. Виявляється, це три кабріолета, які Нельсон купив разом з дилерським центром через Чарлі, щоб перепродати їх за велику вартість як раритетні автомобілі. Гаррі вкрай критично ставиться до цієї ідеї і доводить Нельсона до того, що хлопець сідає в один з кабріолетів і таранить його в інший.

Через пару днів, вже в клубі, Гаррі надходить дзвінок від Дженіс, яка просить його негайно повернутися додому. Виявляється, Мелані Пру, яку представили як наречену Нельсона, перебуває вдома у Енгстромів. Пізніше виявляється, що ще не заручена з Нельсоном дівчина вагітна від нього. Планування весілля починається негайно. Перед весіллям Гаррі обговорює з Нельсоном ситуацію, що склалася і вказує, що якщо Нельсон хоче вибратися з усього цього, то він допоможе йому це зробити. Нельсон каже, що він не проти одруження, тим більше, якщо Пру відмовлялася робити аборт у зв'язку з вірою її католицької родини.

Весілля проходить, як і планувалося. На вечірці з друзями з заміського клубу Гаррі пропонує всім спланувати спільну відпустку на Карибах в січні. Вони погоджуються з деякими хвилюванням.

Зрештою настає день, коли вони відправляються на Кариби зі своїми друзями. Вони плавають, грають в гольф, засмагають і взагалі чудово проводять час. За вечерею хтось пропонує їм помінятися дружинами на ніч. Вони серйозно обговорюють цю ідею і виробляють набір основних правил для узгодження. На превеликий жаль для Гаррі, його вибирає Тельма – чи не єдиний персонаж жіночої статті, яка не викликає у Гаррі думок сексуального характеру.

На наступний ранок їх будять люди, стукаючи у двері їх будиночка. Гаррі і Дженіс повинні негайно повернутися додому – Нельсон втік.

Гаррі їде в Гелілі, в якому живе Рут, і набирається сміливості постукати в двері, щоб завести з Рут ґрунтовну розмова. Вона наполягає на тому, що її дочка – це не його дитина, тому що вона зробила аборт. Вони отримують звістку від Нельсона через Мелані, а після і листівку від самого хлопця. Він повернувся в Кентський університет, продовживши вчитися в ньому.

Кролик і Дженіс переїжджають в новий будинок. Бессі і Пру приїхали на нове місце, щоб подивитися гру. Поки Дженіс показує Бессі верхній поверх, Пру знаходить Гаррі, який сидить у своєму кабінеті. Вона кладе йому на коліна новонароджене немовля – його внучку Джудіт.

Якщо порівнювати роман «Кролик розбагатів» з першою частиною, то чітко проявляються зміни в поведінці та світогляді Гаррі. Він усвідомлює свій вік та статус, а його агресія все частіше знаходить вихід не у саркастичних зауваженнях та маханні кулаками, а трансформується в підвищений сексуальний потяг. Можливим поясненням є страх вікових змін, а також страх смерті, який спонукає Гаррі до утвердження своєї сили та молодості через сексуальну сферу. Герой має стабільне сімейне статеве життя, але не відмовляється від коханок і дівчат на одну ніч. Таким чином, його пасивна агресія переходить в сексуальну недостатність – гіперсексуальність.

У більш зрілому віці ставлення Гаррі до своєї дружини дещо змінилось: вона також подорослішала і багато через що пройшла, і Кролик відчуває, що на цьому етапі свого життя вони змогли б стати якщо не друзями, то надійними партнерами один для одного. Утім час від часу він все ж дозволяє собі зверхнє ставлення до дружини, особливо в розмовах між героєм і його друзями, колегами:

“When I was a kid nobody ever thought to lock their house and now everybody does, except my crazy wife. If she locked the door she’d lose the key.”

За допомогою цього прикладу досить чітко прослідковується негативістський тип мислення Гаррі *“If she locked the door she’d lose the key.”*, який досі вважає свою дружину «простачкою» і нездатною подбати про себе.

Не дивлячись на те, що минуло багато років, Гаррі став поважною людиною, його юнацькі та дитячі «правильні» поведінкові стереотипи постійно сліднують за ним, як необхідність виконання правил, які він сам для себе створив. І не важливо, що інші думають інакше, для Гаррі «нікому і в голову не приходило замикаати свої будинки, а тепер усі замикають – крім моєї божевільної дружини». Утім, варто додати, що динаміка образу Дженіс теж є досить помітною – вона стає більш упевненою в собі, і не боїться прямої конфронтації, натомість готова захищати свої погляди.

Проводячи паралель з першим романом, Гаррі досі завуальовано критикує те, як Дженіс веде господарство та піклується про сина. В наступному прикладі помітний докір, який змушує Дженіс знітись та довго вибачатись за неприготовану вечерю через сварку з матір'ю.

He can tell by the kind of heat she is giving off that she and her mother have been fighting. "What's up now?" he asks.

"It's been wild," Janice says. "She's in her room and says we should eat without her."

"Yeah well, she'll be down. But what's to eat? I don't see anything cooking."
[70]

Ставлення Гаррі до свого сина Нельсона можна описати як вороже, загострено-скептичне. Практично не виростивши його і не приділяючи йому достатньої уваги у дитинстві, герой скаржиться на вже дорослого сина, який все ще шукає батьківського тепла. Гаррі виставляє його винуватим у численних ситуаціях, і, як батько, не надає достатньої уваги їх родинним зв'язкам.

"Don't give up on the kid. He's all you've got."

"Jesus, what a thought." [70]

Вдумуючись у цей діалог, читач відразу може збагнути, що його думки про Нельсона зосереджуються навколо слів «нікчемний», «бездарний», «нахабний», сина Кролик вважає перешкодою в його особистому і сімейному житті. Будучи джерелом багатьох проблем для своєї дитини, він все ще звалює

провину на інших людей, відмовляється брати на себе відповідальність за завданий моральний і, можливо, фізичний збиток. Гаррі вважає, що все, що потрібно робити йому, як батькові – це забезпечувати свою дитину матеріальними благами, поки та не зможе жити самостійно, але все це має відбуватися подалі від нього самого, особливо після настання повноліття.

“Listen,” he says to her, «I’ve been trying to get out of this fucking depressing house for years and I don’t want this shiftless arrogant goof-off we’ve raised coming back and pinning me in. These kids seem to think the world exists to serve them but I’m sick of just standing around waiting to be of service.” [70]

Завдяки контексту зрозуміло, що Гаррі тривожить не лише відсутність самостійності у молодого покоління, його дратує саме Нельсон. Однак, як і в романі «Кролик, біжи», Кролик проявляє свій егоїстичний обурливий характер і лайливе мовлення, як ознаку прихованої агресії до сина – нікудишнього, нахабного нероби. Як і колись Дженіс, Нельсон може викликати роздратування Гаррі будь-яким жестом чи словом.

Якщо прослідкувати в тексті всі характерологічні висловлювання Гаррі стосовно свого сина Нельсона, то ми не знайдемо жодного позитивного опису чи звертання. Даний факт підтверджує не лише негативізм Гаррі до сина, а і його зневажливість до своїх батьківських обов’язків. Ставлення Кролика до батьківства є досить очевидним і Дженіс прямо говорить Гаррі про те, що той не приділяє достатньої уваги сину:

"Well it's not going to be Nelson, he wants nothing from you except a little love and he doesn't get that. I don't know why you're such an unnatural father." [70]

Однак, не лише до сина, як представника молодого покоління, Гаррі ставиться з агресивністю. Для Гаррі дівчата Нельсона немов пальчатки, які, як вважає головний герой, можна змінювати і викидати. Часто миготіли різні імена дівчат його сина, що змусило чоловіка навмисно негативно висловлюватися про його супутниць, особливо з-за недбалого ставлення Нельсона до любовної близькості між людьми:

“We don’t know the girl is a slut,” Harry apologizes. “All we know is her name is Melanie instead of Sue.” [70]

Цікавим є те, що Гаррі не здатен відслідкувати паралель теперішньої поведінки сина та свій позашлюбний зв’язок з Рут, яка була в минулому повією. Хоча сплинуло 20 років, Кролик і досі не може провести глибокий психоаналіз і зрозуміти, в чому він припустився помилки. Тим часом Нельсон повторює його долю і кидає свою кохану дружину з дитиною напризволяще.

Отже, за такою мовленнєвою поведінкою Гаррі стоять ревності та заздрість. У той же час відчувається його роздута самооцінка, неготовність до відповідальності.

Повертаючись до теми постійної пасивної агресії, варто зауважити, що вона, як і багато недоліків Енгстрома-старшого, залишилася, але була злегка видозміненою. Тепер практично всі його висловлювання проявляються в більш-менш жартівливій формі, але все ще залишаються образливими і ворожими. Наприклад, розповідь про вбитого гусака спочатку викликає в Гаррі потік «дотепних» фраз, а після ця тема переходить в форму звинувачень та **перекладання провини** на оточуючих. Варто зауважити, що в романі «Кролик розбагатів» Джон Апдайк вже більше зосереджується на самих діалогах і описі жестикуляції, в той час як в творі «Кролик, біжи» практично всю розповідь було націлено на демонстрацію внутрішнього Енгстрома:

“What club?” Ronnie asks.

“I knew you’d ask that,” Harry says. “If not you, some other jerk.” [70]

“No, honey. Harry was telling us a shaggy goose story.”

“Tell me, Harry.”

“Not now. Nobody liked it. Webb will tell you.” [70]

Аналізуючи контекстуальність роману, можна стверджувати, що «Кролик розбагатів» націлений на уявлення відносин Батько-Син, тому у творі часто згадуються конфліктні ситуації між Гаррі і Нельсоном, навіть якщо вони не виражені прямо, і демонструються в діалогах між іншими героями. Таким

чином, автор нам показує не тільки розбіжності між ними, а й зміни у ставленні героїв один до одного. Особливо увага приділяється вираженню почуттів Гаррі до сина, його агресії та прихованих образ до дитини через власне особисте життя і обурення з приводу особистого простору головного героя. Для Гаррі Нельсон не представляє ніякого інтересу, поки мова не заходить про його приїзд до рідної домівки:

“What the fuck are we going to do with the kid?” he asks her.”

“How do you mean?”

“I mean is he going to get a job or what?”

“Well Harry. He’s still in college.”

“He doesn’t act like it.” He feels he has to shout. «I wasn’t so fucking fortunate as to get to college and the guys that did didn’t goof off in Colorado hang gliding and God knows what until their father’s money ran out.” [70]

Такі докори батька також є пасивною агресією, яка виникла через фрустрацію і банальні заздрощі – його син отримав у молодому віці те, про що сам Гаррі не міг і мріяти, хоча не можна сказати, що сім’я Енгстромів жила бідно. Батько дає так звані «пусті» поради, в яких немає особливого сенсу та виставляє свого сина не в кращому світлі. Їх конфлікт починається саме з цього моменту. Нельсон протягом усього роману немов намагається здаватись більш дорослим і приймати зважені рішення, можливо, бажаючи таким чином довести батьку свою зрілість. Гаррі ж навпаки – відчуває в Нельсоні загрозу тому пасивна агресія стає його захисним механізмом, який герой включає практично постійно при зіткненні з хлопцем:

“If you’d budgeted your allowance better you’d’ve been able to take the bus all the way.”

“Dad, lay off the crap. I’m going on twenty-three.”

“Twenty-three, and no sense.” [70]

Така ж поведінково-мовленнєва схема спілкування Кролика з Нельсоном проявляється у самотійному вирішенні сина купити раритетний автомобіль для підтримки бізнесу і отримання прибутку, чого Нельсон з Гаррі

заздалегідь між собою не обговорюють. Таким чином, Нельсон стає спусковим механізмом для ворожого поведінки Кролика:

“We bought it –”

“You bought it!”

“We have a name. Springer Motors, Toyota and used. That’s what we’re known for and that’s what people come in here for.» He hears his voice straining, feels that good excited roll of anger building in him <...>”

“I want to quit Kent and stay here and work.” This little face all frightened and fierce, so pale his freckles seem to be coming forward and floating on the surface, like flecks in a mirror.

“Jesus, that is all I need,” Harry sighs. ” [70]

Для Гаррі сама присутність Нельсона викликає непідробну ворожість, апогеем якої є момент приїзду сина в батьківський будинок. Кролик бачить в ньому потенційну загрозу для своєї майбутньої спокійного життя, а постійні пошуки правди позашлюбну дитину від Рут і привиди минулого лише підвищують моральний тиск на невротичний психотип Гаррі, через що той втрачає останній спокій та самовладання:

“Dad, I will not buy any more, I promise, until these sell. These’ll sell, I promise.”

“You’ll promise me nothing. You’ll promise me to keep your nose out of my car business and get your ass back to Ohio. I hate to be the one telling you this, Nelson, but you’re a disaster. You ‘ve gotta get yourself straightened out and it is not going to happen here.” [70]

Гаррі не довіряє сину і відкрито не вірить у його успіх. За допомогою вживання структури *“ I hate to be the one telling you this ”*, Гаррі намагається приховати ворожий намір і вкотре критикує Нельсона як за його нездатність забезпечити себе самому, так і за спроби заробити перші гроші. Такий тип поведінки не лишає хлопцю ніякого вибору, адже що б він не вирішив, батько цього точно не схвалить.

Явище переорієнтованої агресії збереглося і в романі «Кролик розбагатів». Кілька неприємних діалогів з сином все ж доводять героя до точки кипіння, через що він починає зганяти свою злість на сторонніх предметах. Гаррі стримує свої пориви і не шкодить ні одній людині - це одна з характерних якостей «Гаррі» цього роману, на відміну від «Гаррі» з роману «Кролик, біжи», в якому агресивні позиви могли або практично перетворитися в фізичне насильство, або закінчувалися справжнім ударом:

“Rabbit rattles the knob and thumps the metal door with the heel of his hand and even as in a blind scrimmage knees it; the pain balloons and coats the world in red so that though he hears a car motor start up not far away he does not connect it to himself until a squeak of rubber and a roar of speed slam metal into metal.” [70]

Коли ж герой починає усвідомлювати, що Нельсон займає все більше місця в його житті, Гаррі починає показувати свою пасивну агресію в образливо-уїдливих промовах все частіше, а неконтрольована злість з'являється в багатьох його роздумах.

<...> “I bet you’re the girl’s been sending all those letters.”

Her eyes glance down, the demure plane of her cheek reddened as if he’s slapped her. “Too many I suppose,” she says.

“No bother to me,” he assures her, “I’m not the mailman. <...>” [70]

Хоча репліки Гаррі не демонструють ворожого компоненту, не містять вербальних образ чи звинувачень, відчувається його негативне ставлення до дівчини, а остання фраза *“No bother to me,” <...> “I’m not the mailman.,* приховує агресію за вдаваною байдужістю.

“He put it there because he did not want you to see the front fender.”

“Oh no. That son of a bitch. That little son of a bitch.” [70]

Впродовж усього роману Гаррі підкреслює свою важливість і першість, особливо боротьба за це відчувається в його ставленні до сина - єдиній людині, чоловікові в будинку, який може змагатися з ним за ці звання.

До кінця роману палкість Кролика злегка згасає, він розуміє, що син вже не уособлює для нього небезпеку і тепер йому більше не потрібно змагатись

за домінантне становище у домі. І саме на цьому моменті його пасивна агресія приховується в глибині його психологічного стану, яке Гаррі весь цей час намагався нормалізувати: спілкування з Рут, зборів в клубі і діалогів в сімейному колі - тепер Гаррі Кролик Енгстром був готовий прийняти і показати свої емоції і почуття, чого не міг зробити в двадцять років:

“He’s doing what you wanted him to do, go back to college.

Pru understands.”

“She understands she’s linked up with a hopeless loser,” Harry said, but his heart was not in it.” [70]

Під час аналізу мовлення Гаррі в романі «Кролик розбагатів» нами були помічені наступні вияви пасивної агресії:

- уїдливі зауваження;
- завуальовані докори;
- перекладання провини на інших;
- невербальна агресія, в тому числі явище переорієнтованої агресії;
- образи сина «за спиною».

Можна зробити висновок, що пасивна агресивність Гаррі з роками перейшла у більш активну площину. Звичайно, він ще вдається до уїдливих коментарів та маніпуляцій, але їх стає помітно менше. Якщо прослідкувати моральний стан Гаррі впродовж роману, то стає зрозумілим, що він і досі переслідований кошмарами минулого: померлою Беккі, здогадками про дитину від Рут, спогадами про покійну матір. Проте Енгстрому вдається примиритись з собою та частково налагодити стосунки з Дженіс.

Найбільшим чинником пасивно-агресивної поведінки Гаррі у романі «Кролику, біжи» є повернення Нельсона додому. Критикуючи сина за першої нагоди та називаючи його «невдахою», Кролик насправді відчуває у ньому суперника, молодого і повного сил. Конфлікт «Батько-Син» не знаходить свого вирішення у романі: Нельсон повертається до навчання і тікає від відповідальності за майбутню дитину, повторюючи тим самим долю свого батька.

У романі «Кролик розбагатів» Джон Апдайк зміг детально втілити динаміку розвитку пасивно-агресивної поведінки Гаррі, зміну його світогляду, проблем та мотивів. Зрілість Колика приносить йому нові можливості та нові випробовування, в яких літературний герой застосовує добре йому відомі методи пасивної агресії. Дорослий Енгстром має багато унікальних особливостей, які роблять його окремим, чітко помітним типом агресивної особистості.

ВИСНОВКИ

Аналіз наукової літератури дав змогу визначити, що дотепер триває дискусія у науковому світі про те, чи впливають сцени агресивної поведінки на людей і як саме це відбувається та відображається у житті суспільства. Одним із основних питань, яке стоїть перед сучасною психолінгвістикою, є вплив художніх творів на читача та авторський підхід до передачі агресії у мовленні персонажів та опису поведінкових ситуацій. Науковцями виділяється три можливі детермінації агресивної ситуації: 1. У тваринному світі агресію здатні викликати певні стимули середовища (випускаючи механізми), наприклад, присутність чужого самця на території іншого самця (етологія). 2. Невдача у досягненні цілей, яка веде до агресії, не обов'язково направленої на джерело невдач (психоаналіз). З цією теорією пов'язана фрустраційно-агресивна теорія упередження. 3. Агресія – завчена відповідь, тобто, раніше обумовлена поведінка, що призводить до позитивних для індивіда результатів у певних ситуаціях в минулому (біхевіоризм). Найбільш очевидною формою агресії є насильство, але є й інші форми агресії, які, хоча і не заподіюють фізичної шкоди, однак являються руйнівними і шкідливими. Агресія, як намір завдати шкоди іншій особі або організації, може приймати різні форми. Останнім часом увага до пасивно-агресивної поведінки помітно зросла не тільки серед науковців, а серед письменників. Пасивно-агресивну поведінку вперше було клінічно визначено полковником Вільямом Меннінгером під час Другої світової війни в контексті реакції чоловіків на військову службу. Пасивно-агресивна поведінка може варіюватись від мікроагресії до очевидної маніпуляції і виявлятися через прокрастинацію, впертість, мовчазливість, вигадкування виправдань, уїдливі зауваження, сумнівні компліменти та ін. Також було визначено, що пасивно-агресивна поведінка характеризується пасивною ворожістю і уникненням прямого спілкування.

Розглядаючи основи психолінгвістичних досліджень прихованої агресії нами було виявлено тісний зв'язок між людським мисленням і формами мови; що мова є не тільки засобом спілкування, а й відображенням культури і духовності. Залежно від предмету, підходу і методології, психолінгвістика може вивчати мову і мовлення на різних рівнях формування. Кожна мовна діяльність включає в себе такі стадії реалізації: мотив, потреба у вираженні; аналіз ситуації – односторонній або багатосторонній; ухвалення рішення та вибір форми вираження за допомогою вербальної або невербальної мовленнєвої діяльності; виконання дії; злиття або не злиття результатів з мотивами. Отже, психолінгвістика відноситься до тих галузей науки, які допомагають зрозуміти, як працює наша психіка, пам'ять і увага. Визначаючи поняття такого феномену, як художній текст, сучасна психолінгвістична наука на даний час не має єдиної думки, що пов'язано з особливостями його організації та інтерпретації. Аналіз літератури показав, що будь-яка форма художнього тексту вимагає своєї «текстуальності», тобто, зовнішньої взаємопов'язаності, внутрішньої осмисленості, спрямованості на сприйняття. Головна і загальна мета створення будь-якого тексту – інформаційне повідомлення, а загальна кількість внутрішньої текстової інформації – текстова інформаційна насиченість. Як складна психолінгвістична процедура, аналіз тексту вимагає від інтерпретатора умінь, навичок діалогічного взаємозв'язку з автором тексту. Результат аналізу та інтерпретації як неподільного цілого називається герменевтичним кругом, який символізує необмеженість повторення даного процесу. Також було виявлено, що вивчення художнього тексту як психолінгвістичного феномену є плідним для виявлення власне психологічних властивостей персонажів, до яких можна віднести такі категорії, як індивідуальна типологічність, соціально-психологічний портрет, внутрішній світ героя тощо. Окрім того, не менш важливим у психолінгвістичному аналізі твору є художній текст і дискурс як складне явище, що не тільки включає акт створення певного тексту, а й відбиває залежність створюваного твору від величезної кількості

екстралінгвістичних обставин: знань про світ, думок, установок і конкретних цілей автора тексту. Визначальними ознаками художнього дискурсу можна назвати антропоцентричність і орієнтованість на форму.

Для проведення емпіричного дослідження, нами були використані: метод лінгвістичного аналізу тексту, описаний І. М. Кочан; методологія психолінгвістичного аналізу мовлення, запропонована сучасними вітчизняними дослідниками. Даний підхід дав можливість проаналізувати сюжетні лінії романів Дж. Апдайка з виділенням особливостей характеру головного героя Гаррі Кролика Енгстрона та його взаємовідносини з іншими персонажами і провести зіставлення з психологічними характеристиками приховано-агресивної особистості. Основна мета емпіричного дослідження полягала у виявленні психолінгвістичних особливостей передачі прихованої агресії в образі Гаррі Кролика Енгстрона в романах Дж. Апдайка «Кролику, біжи» та «Кролик розбагатів» на мові оригіналу.

У процесі аналізу роману «Кролику, біжи» було визначено, що становлення образу Гаррі базувалося автором на психологічних характеристиках людей, схильних до проявів пасивної агресії. Так, упродовж усього роману Гаррі Енгстром проявляє агресивну поведінку у мовленні до рідних, зокрема до власної жінки Дженіс, до коханки Рут, колишнього баскетбольного тренера Тотеро та зовсім незнайомих людей. Гаррі намагається протистояти навколишньому оточенню, суспільству і через його глибоку внутрішню кризу, рівень внутрішньої агресії Енгстрона зростає. Вона знаходить свій вияв у уїдлих зауваженнях, саркастичних коментарях, грі в «жертву», переорієнтованій агресії та спробах маніпуляції оточуючими, які відчувають непевність і роздратування в присутності Кролика.

Психолінгвістичний аналіз роману Дж. Апдайка «Кролик розбагатів» дав можливість виявити, що Гаррі Енгстром – це особистість з розладами характеру, який проявляється в прихованому агресивному мовленні та діях. Описуючи характер молодого Енгстрона у романі «Кролик, біжи» та вже усталеного зрілого чоловіка в «Кролик розбагатів», Дж. Апдайк за допомогою

різнопланових виявів пасивної ворожості розкрив практично всі риси психологічного портрету людини, яка страждає приховано-агресивними поведінковими стереотипами: прагнення до власництва, самозакоханість, максималізм («все або нічого»), зацикленість на собі, безсоромність, нахабство, квапливість і легковажність, непогрішність.

Отже, прихована агресія Гаррі Кролика Енгстрома у романах Дж. Апдайка «Кролику, біжи» та «Кролик розбагатів» не ототожнюється зі свідомим гнівом. Вона сприймається ним як відкидання і заперечення його особистості іншими людьми, адже Гаррі неспроможний взяти на себе відповідальність за свої емоції. Результатом його агресії часто є девальвація та дискомфорт інших, які підсвідомо відчують його спроби маніпулювати ними. Неусвідомлена агресія просочується в образі Гаррі назовні в формі пасивного гніву, ворожості та спонукаючого «голосу» власного «Я». Таким чином, прихована агресія образу Гаррі Кролика Енгстрома відіграє критичну роль в романі, як вияв внутрішніх та зовнішніх конфліктів для головного героя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Алексеєнко Н. М. Аналіз художнього тексту: практикум / Н. М. Алексеєнко, Л. В. Бутко, Н. М. Гаєвська, К. Л. Сізова; за ред. Н. М. Гаєвської. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. – 124 с.
2. Андреев А. Н. Философия литературы: учеб. пособ. для студ. и магистр. вузов — Мн.: Изд-во БГУ, 2003. — 185 с., С. 38.
3. Астаф'єв О. Інтертекстуальність як літературна стратегія / О. Астаф'єв // Слово і Час. – 2005. – № 12. С. 5–7
4. Бахтін М. М. Проблема тексту у лінгвістиці, філології та інших гуманітарних науках. *Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст.* Львів : Літопис, 2002. С. 416–422
5. Белянин В. П. Психолінгвістика / В. П. Белянин. – М.: Флинта, 2008. – 232 с.
6. Берковиц Л. Агрессия: причины, последствия и контроль / Л. Берковиц. – СПб: Прайм Еврознак; Нева; М.: Олма Пресс, 2002. – 510 с.
7. Бершацька Н. С. Методика формування англомовної усної дискурсивної компетенції у студентів мовних спеціальностей: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Н. С. Бершацька. – Одеса, 2011. – 303 с.
8. Блискун О. О. Систематизований аналіз теорій, конструктів та моделей агресії (частина 1) / О. О. Блискун // Теоретичні і прикладні проблеми психології. – №3 (32), 2013. – С. 34-43.
9. Будний В. Порівняльне літературознавство: Підручник. / В. Будний, М. Ільніцький. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 430 с.
10. Волкова Я. А. Деструктивное общение в когнитивно-дискурсивном аспекте : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня

- докт. філ. наук : спец. 10.02.19 "теория языка" / Волкова Я. А. – Волгоград, 2014. – 430 с.
11. Вороновська Л. Універсальні та специфічні особливості визначення ознак художнього дискурсу / Л. Вороновська. // Теоретична і дидактична філологія.. – 2015. – №20. – С. 155–166.
 12. Ганеева Ю. І. Мовні особливості текстів світської хроніки [Електронний ресурс] / Ю. І. Ганеева. – 2011. – Режим доступу до ресурсу: <https://ukrbukva.net/40979-Yazykovye-osobennosti-tekstov-svetskoiy-hroniki.html>.
 13. Гарасимів Т. З. До питання мотивації агресивної поведінки суб'єкта / Т. З. Гарасимів. // Науковий Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2011. – №1. – С. 133–138.
 14. Глухов В.П. Основы психолингвистики. Учебное пособие для 5 студентов педвузов. – М., 2005.
 15. Джери Д. Большой толковый социологический словарь: Collins. В 2 т. / Дэвид Джери, Джулия Джери; пер. с англ. Н. Н. Марчук. – Т. 1 «А-О»; русско-англ., англо-русс. – М.: Вече, АСТ, 1999. – 544 с.
 16. Дымарский М. Я. Проблемы текстообразования и художественный текст (на материале русской прозы 19-20 вв.) / М. Я. Дымарский. – СПб.: Изд-во СПб. ун-та, 1999. – 284 с.
 17. Засєкін С. Психолінгвістика – перекладознавство: політика партнерства / С. Засєкін // Психолінгвістика. – 2012. – Вип. 9. – С. 78-184.
 18. Звегинцев В. А. Язык и знание / В. А. Звегинцев // Вопросы философии. – 1983. – № 11. – С. 71-80.
 19. Изотова Н. П. Лингвистика психонаратива в романах Дж.М. Кутзее: параметры изучения / Н. П. Изотова. // Science and Education a New Dimension. – 2015. – С. 45–49.

20. Качанова Ю. Телебачення як фактор впливу на прояви агресивності людей [Електронний ресурс] / Ю. Качанова // Режим доступу:
https://sociology.knu.ua/sites/default/files/library/eloadopen/actprob10_45-51.pdf
21. Качмар О. В. Пасивна агресія: особливості та шляхи протидії / О. В. Качмар // Гілея: наук. вісник. – №114 (11), 2016. – С. 192-195.
22. Коваленко А. Б., М. Н. Корнєв. Соціальна психологія. – Київ: Геопринт, 2006. – 400 с. – (2-ге вид., доп. і перероб.).
23. Комплекс Електри [Електронний ресурс] // Енциклопедія практичної психології «Психологіс». – Режим доступу:
http://psychologis.com.ua/kompleks_elektry.htm
24. Кочан І. М. Лінгвістичний аналіз тексту: навч. Посібник / І. М. Кочан. – К.: Знання, 2008. – 423 с.
25. Кравчук С. Л. Особливості ставлення студентської молоді до агресії в розв'язанні політико-правових питань / С. Л. Кравчук // Проблеми політ. Психології: зб. наукових праць. – Вип. 5(19). – К.: Міленіум, 2017. – С. 325-334.
26. Красных В. В. От концепта к тексту и обратно / В. В. Красных // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 9. Филология. – №1, 1998. – С. 54-55.
27. Куранова С.І. Основи психолінгвістики: навч. посіб. / С.І. Куранова. - К.: Академія, 2012. - 208с.
28. Лоренц К. Так называемое зло / К. Лоренц; пер. А. И. Федорова. – М.: Культурная революция, 2008. – 616 с.
29. Матюшкин А. В. Проблемы интерпретации литературного художественного текста: учебное пособие / А. В. Матюшкин. – Петрозаводск: Изд-во КГПУ, 2007. – 190 с.
30. Михель Д. В. Мишель Фуко как мыслитель и его влияние на современные интелленктуальные направления / Д. В. Михель // Вестн. Самарской гуманитар. академии. – 2007 – №2. – С. 24-31.

- 31.Моляко В. О. Творчий потенціал людини як психологічна проблема [Електронний ресурс] / В. О. Моляко // Психологія і суспільство. – 2007. – Режим доступу до ресурсу: <http://journals.uran.ua/index.php/1810-2131/article/viewFile/123069/117800>.
- 32.Монахова Т. В. Сучасні стратегії текстотворення в українській мові: автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01 / Т. В. Монахова; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – Одеса, 2016. – 36 с.
- 33.Палагіна, А. О. Формы проявления агрессии по классификации А. Басса в русской классической литературе / А. О. Палагіна. — Текст : непосредственный // Образование и воспитание. — 2016. — № 4 (9). — С. 1-4. — URL: <https://moluch.ru/th/4/archive/39/889/> (дата обращения: 02.11.2020)
- 34.Папина А. Ф. Текст: его единицы и глобальные категории: Учебник / А. Ф. Папина. – М.: УРСС, 2002. – 367 с.
- 35.Пинкер Стивен. Язык как инстинкт [Электронный ресурс] / Стивен Пинкер // BookSonLine.com.ua. – Режим доступу: <http://booksonline.com.ua/view.php?book=13904>
- 36.Просалова В. А. Интертекстуальний аналіз: теорія і практика. Навчальний посібник. Вінниця, 2019. 206 с.
- 37.Психологія мовлення і психолінгвістика: Навч. посібник для студ. вищих навч. закладів / Л. О. Калмикова, Г. В. Калмиков, І. М. Лапшина, Н. В. Харченко; За заг. ред. Л. О. Калмикової. – К.: Переяслав-Хмельницький пед. ін-т, в-во “Фенікс”, 2008. – 245 с.
- 38.Радзієвська Т.В. Текст як засіб комунікації / Т. В. Радзієвська. – К., 1998. – 191 с.
- 39.Різниця між текстом і дискурсом [Електронний ресурс]. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://uk.fpcmw.org/compare/difference-between-text-and-discourse/>.

40. Селіванова О. О. Засади сучасної лінгвометодології [Електронний ресурс] / О. О. Селіванова. – Режим доступу: <http://conferences.neasmo.org.ua/node/581>
41. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: підручник / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2008. – 711 с.
42. Сем'ян Н. В. Види текстової інформації як засіб формування умінь читання та інтерпретації іншомовного поетичного твору / Н. В. Сем'ян // Молодий вчений. – №2 (66), 2019. – С. 123-126.
43. Сучасна українська мова : підручник / за ред. О. Д. Пономарева. — 2-ге вид., перероб. – К.: Либідь, 2001. – 400 с.
44. Тагильцева Ю. Р. Субъективная модальность и тональность в политическом интернет-дискурсе [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=16087702>
45. Тараненко К. В. Засоби вираження прихованої агресії в комунікації / К. В. Тараненко. // Закарпатські філологічні студії. – 2019. – №7. – С. 35–38.
46. Тимошенко В. І. Соціальні детермінанти агресії / В. І. Тимошенко // Держава і право. – Вип. 56, 2012. – С. 15-19.
47. Тлумачний словник української мови з граматичними додатками і прикладами сталих виразів / Т. В. Ковальова. – К.: Фоліо, 2018. – 608 с.
48. Трофімов Ю.Л., Рибалка В.В., Гончарук П.А. та ін. Психологія: навч. посіб. / за ред. Ю.Л. Трофімова. Київ : Либідь, 2008. 560 с
49. Фрейд З. Введение в психоанализ / Зигмунд Фрейд; пер. О. Соколовой, Г. Барышниковой, Т. Родионовой. – М.: Азбука-Аттикус, 2018. – 448 с.
50. Фрейд З. Психоанализ. Религия. Культура / З. Фрейд ; сост. и вступ. ст. А. М. Руткевича. – М.: Ренесанс, 1991. – 296 с.

51. Фролова І. Є. Специфіка художнього дискурсу та його аспектів / І. Є. Фролова, О. В. Омецинська // Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. Іноземна філологія. – 2018. – Вип. 87. – С . 52-61.
52. Фурманов, І.А. Соціальна психологія агресії і насильства: профілактика і корекція: Учебное пособие / І.А. Фурманов. – Минск: Изд. Центр БГУ, 2016. – 401 с.
53. Хекхаузен Х. Агресія / Х. Хекхаузен. // Мотивація і діяльність.. – 1986. – С. 365–405.
54. Черниговська Т. В. Чеширська улюбка кота Шредингера: мови і свідомість / Т. В. Черниговська. – М.: Мови слов'янської культури, 2013. – 448 с.
55. Швець Г. Текстова категорія інформативності у лінгводидактичному аспекті / Г. Швець. // Теорія і практика викладання української мови як іноземної. – 2013. Випуск 8. – С. 194–208.
56. Щербинина Ю. В. Речева захист. Учимося керувати агресією / Ю. В. Щербинина.. – 294 с.
57. Chomsky, N. (2002). Syntactic structures. Berlin: Mouton de Gruyter.
58. Burnett D. OK, don't read this article about passive-aggressive behaviour. Honestly, it's fine. URL: <https://www.theguardian.com/science/brain-flapping/2015/feb/19/ok-dont-read-this-article-about-passive-aggressive-behaviour-honestly-its-fine>
59. Definition of passive-aggressive [Електронний ресурс] // Merriam-Webster. Since1828: dictionary . – Режим доступу: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/passive-aggressive>
60. Dodge, K. A., Price, J. M., Bachorowski, J. A., & Neumann, J. P. (1990). Hostile attributional bias in severely aggressive adolescents. Journal of Abnormal Psychology, 99, 385-392.

61. Lane C. The Surprising History of Passive-aggressive Personality Disorder, *Theory & Psychology*, 19 (1), pp. 55–70.
62. Mairesse, F., Walker, M. A., Mehl, M. R., & Moore, R. K. (2007). Using Linguistic Cues for the Automatic Recognition of Personality in Conversation and Text. *Journal of Artificial Intelligence Research*, 30, 457-500. doi:10.1613/jair.2349
63. Martel J. Passive Aggressive Personality.
URL: <https://www.healthline.com/health/passive-aggressive-personality-disorder#causes>.
64. Neumann, J. H., & Baron, R. A. (1998). Workplace violence and workplace aggression: evidence concerning specific forms, potential causes, and preferred targets. *Journal of Management*, 24(3), 391.
65. Passive-Aggressive Personality Disorder (Negativistic Personality Disorder). URL: <https://courses.lumenlearning.com/abnormalpsychology/chapter/passive-aggressive-personality-disorder-negativistic-personality-disorder/>
66. Robbins, S. P. (1999). *Organizational behavior* (8th ed.). Upper Saddle River, NJ: Prentice-Hall.
67. Skinner, B. F. (1957). *Verbal behavior*. Appleton-Century-Crofts.
68. Smith A. K. Theories of Aggression [Электронный ресурс] / Alexandra K. Smith // SerendipStudio: SerendipUpdate's blog. – Режим доступа: <https://serendipstudio.org/exchange/serendipupdate/theories-aggression>
69. Updike, J. (1964). *Rabbit, run*. (Revised edition.). Pp. 248. Penguin Books: Harmondsworth. Retrieved from: http://www.kkoworld.com/kitablar/con_apdayk_dovshan_qach_eng.pdf
70. Updike, J. (1996). *Rabbit is rich* (Reissue edition ed.). New York: Random House Trade Paperbacks.

